
DESPRE CLOPOTELE ȘI CLOPOTARIII DIN ȚARA MOLDOVEI (până la 1859)

Elena Chiaburu

În urma Edictului de la Milano din anul 313, prin care împăratul Constantin cel Mare proclama libertatea cultului creștin, în cuprinsul Imperiului Roman au apărut o serie de mijloace pentru anunțarea serviciilor religioase, precum: trambița, toaca de lemn sau de fier, clopotul. Imperiul Roman de Apus a cunoscut cel dintâi clopotul ca instrument de chemare la slujbă, către finele sec. VI. După tradiție, cel care a introdus clopotul în Biserică a fost episcopul Paulin de Nola din provincia italiană Campania (353-431). De la numele acestei provincii derivă denumirea apuseană de „campane” dată clopotelor. În Biserica de Răsărit, primele 12 clopote au fost trimise în dar împăratului bizantin Mihail al III-lea (842-867), în anul 852, de către Ursus Patricianus, doge al Veneției, și au fost așezate într-un turn-clopotniță la Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol. Generalizarea clopotelor în Răsăritul creștin s-a desăvârșit în sec. XII (Brânzeiu 1938, 2).

Odată cu folosirea clopotelor așezate în turlele bisericilor sau în clopotnițe, apar și cele civile în comuna medievală, care serveau pentru a chema locuitorii la arme sau a semnaliza un pericol de incendiu, inundații sau furtuni, în special grindină. Clopotele mai mici (clopoței) erau folosite în școli și mănăstiri pentru a semnaliza orele anumitor servicii, și pauzele dintre ele, ori intrau în componența orologiilor.

Clopotele sunt, în același timp, obiecte prețioase pentru istorie și artă, precum și izvoare documentare importante, datorită inscripțiilor, decorațiilor, stemelor domnești ori eclesiastice sau formelor mai aparte pe care le posedă uneori.

Deși indispensabile desfășurării serviciului religios, clopotele nu au constituit subiectul unor cercetări monografice din partea istoricilor români. Referiri fugare a făcut Nicolae Iorga, care arăta că „până foarte târziu, clopotele se aduc tot de peste hotar, adică îndeosebi de la sașii Brașovului, ba uneori chiar și de la Danzig. De la sașii ardeleni,

românii au deprins și ei meșteșugul turnării de clopote” (Iorga 1906a, 52). În alt loc, marele istoric scria: „clopotari de țară nu arată să fi fost până foarte târziu după <sec. XVII>, dar se putea aduce temporar un meșter din alte părți <astfel încât, o lungă perioadă> clopotarii continuă a fi străini, sau măcar ardeleni” (Iorga 1927, 53-54, 100).

Tot cam în aceeași perioadă, Leca Morariu îl evoca pe ultimul meșter clopotar din satul Pătrăuți (Suceava), Mihail Fogoraș, relatând despre felul cum se turnau clopotele la sfârșitul sec. XIX (Morariu 1926, 6-20).

Preoții Constantin Brânzeiu și N.V. Hodoroabă, descriind clopotele confecționate în anul 1938 la Catedrala Episcopală din Huși (cel dintâi) și alcătuind o scurtă lucrare de imnologie religioasă (cel de-al doilea), prezentau sintetic istoria și utilitatea clopotului în comunitățile creștine, precum și reflectarea în literatură a motivului clopotului (Brânzeiu 1938, 1-7; Hodoroabă 1942, 1-23). O scurtă trecere în revistă a ecourilor literare ale clopotelor a făcut și mitropolitul Nicolae Corneanu (Corneanu 2000, 1 și 15), iar în ultimii ani au apărut scurte lucrări privitoare la istoria și tipologia clopotului (Ciocan, Bordei, Balint 2004), la semnificația acestuia în viața Bisericii (Glasul 2008) și la funcția lui socială în comunitățile din Transilvania (Holom 2006; Bucur 2014, 171-201).

La sfârșitul deceniului șase al sec. XX, Ștefan Olteanu și Constantin Șerban au făcut o privire generală asupra turnării metalelor într-o lucrare rămasă de referință pentru studierea meșteșugurilor medievale în Țările Române (Olteanu, Șerban 1969). În anul 2011, la Universitatea Tehnică „Gheorghe Asachi” din Iași a fost elaborată o teză de doctorat având ca subiect analiza materialelor folosite în zilele noastre la turnarea clopotelor (Ciocan 2011), care a însumat o serie de cercetări anterioare cu privire la aliajele clopotelor (Florea, Chiriac, Croitoru 2004; Vlăduț, Florea 2004; Carcea, Ciocan, Hopulele 2006), punctul de vedere

fiind cel al inginerilor specializați în turnarea metalelor.

Meșterii clopotari din perioada enunțată au fost doar amintiți în trecut, precizându-se faptul că ei erau ambulanți și lucrau în mod exclusiv la comandă, că meșterii localnici erau foarte puțini, pe lângă dâșii întâlnindu-se numeroși meșteri străini și că multe clopote se lucrau peste hotare, în Polonia, Austria și Rusia.

Cel mai amplu studiu consacrat clopotelor și meșterilor clopotari din Țările Române până la mijlocul secolului XIX îi aparține lui Constantin A. Stoide și a fost publicat în două părți în revista „Glasul Bisericii” din anul 1971 (Stoide 1971a; Stoide 1971b), dar autorul documentează cu precădere situația din Țara Românească și Transilvania, spațiul alocat Țării Moldovei fiind considerabil mai redus.

Unii cercetători au publicat câteodată inscripții de pe clopote, dar problema este, în general, mai dificil de cercetat decât altele similare. Poziția clopotului face greu de studiat și descifrat textele gravate, pentru care cercetătorul ar trebui să urce adesea pe o scară ca să le poată vedea. În afară de asta, inscripțiile de pe clopote sunt mai sărace în informații decât alte tipuri de inscripții gravate pe obiectele cult, și dacă dau uneori numele celor care au plătit confecționarea lor, de cele mai multe ori nu dau și numele meșterului care le-a turnat. În plus, multe clopote se stricau și la noua turnare nu se mai reproducea întotdeauna și vechea inscripție lângă cea nouă. Deloc de neglijat este și faptul că în timpul războaielor și al năvălirilor străine, clopotele au fost topite și transformate în tunuri, motiv pentru care destul de puține biserici mai au astăzi clopotele originale cu care au fost înzestrate de ctitori în secolele trecute. O masivă distrugere a clopotelor a avut loc în timpul Primului Război Mondial, când în Transilvania, autoritățile austro-ungare, iar la sud de Carpați, în Muntenia, administrația germană de ocupație, au rechiziționat sistematic clopotele din satele și orașele românești. În primăvara anului 1917, trupele germane de ocupație au ridicat clopotele Catedralei mitropolitane din București, împreună cu alte 218 clopote ale bisericilor capitalei, spărgându-le în bucăți și ducându-le în Germania spre a fi topite și folosite la fabricarea de tunuri și proiectile. Numai protestele energice și intervențiile repetate ale mitropolitului primat Conon Arămescu Donici (1912-1919) către gene-

ralul Mackensen au salvat de la rechiziție clopotul cel mare al Catedralei și încă 28 de clopote ale unor biserici din București, din cele 246 câte erau până atunci, pe temeiul valorii lor istorice și artistice (Glasul 2008, 27).

Nu știm, deocamdată, dacă situația fost similară și pentru Moldova, zonă rămasă în afara ocupației în timpul Primului Război Mondial.

Pentru partea centrală a Moldovei, un asiduu cercetător al inscripțiilor de pe obiectele de cult în general, deci și de pe clopote, a fost preotul Constantin Bobulescu, care în perioada interbelică a cercetat bisericile de pe Valea Troțușului și apoi din orașul Iași. Rezultatele investigațiilor pe teren ale acestui cărturar se păstrează în fondul de Arhivă al Bibliotecii Academiei Române din București și au fost folosite doar parțial atât de către dâșul cât și de alți autori care s-au ocupat de diverse aspecte ale istoriei acestei zone.

Noi înșine, în anul 2014 am alcătuit un studiu privitor la *Clopotele și clopotarii din zona Bacăului – până la 1859*, publicat în revista Complexului Muzeal „Iulian Antonescu” din Bacău (Chiaburu 2014, 21-50). În cele ce urmează, vom relua și vom sintetiza informațiile pe care le cunoaștem, în scopul creionării unei imagini cât mai precise asupra clopotelor și a meșterilor clopotari din Țara Moldovei până la anul 1859. Menționăm faptul că ne vom ocupa numai de clopotele bisericesti, nu și de cele civile, care erau folosite în târguri și școli, la orologii etc.

Studiul începe cu terminologia prin care au fost desemnate clopotele în spațiul românesc, făcând un inventar cronologic al celor din Țara Moldovei cunoscute în acest stadiu al cercetării, proveniența lor în funcție de locul în care au fost turnate și vom înfățișa succint modalitățile de înzestrare a bisericilor și mănăstirilor cu clopote. Vom prezenta părțile componente, aliajul și tehnica turnării clopotelor și vom încheia cu câteva aprecieri asupra meșterilor clopotari, cu precizarea că ne vom referi numai la localnici, nu și la cei vremelnici veniți din alte locuri pentru a executa o comandă. Limita cronologică este anul 1859, adică atât timp cât a existat formațiunea politică numită Țara Moldovei.

Sursele de informare sunt: studiul lui Constantin A. Stoide amintit mai sus, manuscrisele *BAR, A 1610 (ms. C. Bobulescu, Valea Troțușului, vol. I, II)* și *BAR, Arhivă 1580 (Inscripțiile bisericilor*

din orașul Iași, culese de C. Bobulescu, București, 1943) de la Biblioteca Academiei Române din București; cercetările privitoare la tehnica turnării clopotelor; lucrări de istorie generală, de istorie a comerțului, a meșteșugurilor, a Bisericii, de drept canonic, precum și dicționare, pe care le vom indica la locul potrivit. Dată fiind unitatea tehnicii medievale și circulația meșterilor clopotari dintr-o formațiune politică în alta, vom folosi pentru argumentare date privitoare la tot spațiul românesc, nu doar la Țara Moldovei. În plus, vom întrebuința și binecunoscutul poem al lui Friederich von Schiller, *Cântecul despre clopot*, în care la anul 1800 poetul-filosof german a omagiat truda meșterilor clopotari ai vremii sale, înfățișând totodată fazele turnării unui clopot și oferind importante detalii tehnice valabile în tot spațiul european. Precizăm și faptul că materialul de față include studiul nostru de mai mici dimensiuni, publicat în revista *Carpica* (Chiaburu 2014, 21-50), mult fortificat și extins în conformitate cu noul stadiu avansat de cercetare.

Terminologie

În funcție de limba în care au fost redactate inscripțiile votive, clopotele vechi poartă denumiri diferite. Primele clopote sunt denumite în inscripțiile slavone *Кампан* (clopote turnate în timpul lui Ștefan cel Mare, în 1477, 1488, 1490 și 1499). În sec. XVI se folosea termenul de *Звон* (de exemplu, pe clopotul zis *Siluan*, turnat din ordinul lui Petru Rareș în 1530, pentru mănăstirea Putna), dar spre sfârșitul acestui secol apare și termenul de *Кимвали* (pe clopotul turnat în 1579 pentru mănăstirea Galata, cu cheltuiala lui Petru Șchiopu), care se folosește până la jumătatea sec. XVII, când apare întâia oară denumirea de clopot (pe cel de la mănăstirea Bârnova, turnat de Ștefan Tomșa în 1614 și apoi pe cel turnat de Miron Barnovschi pentru mănăstirea cu același nume în 1628).

În limba greacă, în inscripțiile moldovenești se folosea în sec. XVII termenul *χαμπάνα* (pe clopotul turnat în 1669 pentru mănăstirea Cetățuia), iar în sec. XVIII-XIX, cel de *χόδων* (pe clopotul nedatat păstrat la biserica Trei Ierarhi și pe cel turnat de A. Bömches la București în 1804, pentru biserica Sf. Haralambie, ambele din Iași) (Stoide 1971a, 709-710, 716).

Antroponime și toponime

Deși apelativul *Кампан* apare în inscripțiile de pe aceste obiecte abia la mijlocul sec. XVII și doar în cele redactate în limba română, el intră totuși în graiul nostru dintr-o epocă mult mai îndepărtată. Cuvântul *clopot* se găsește în *Psaltirea Șcheiană* în două locuri, dar și în onomastică și în toponimie. Un Coste Clopot trăia în vremea „bătrânului Petru voievod”, deci la sfârșitul sec. XIV sau prima jumătate a sec. XV. De la acest strămoș, în județul Vaslui, un sat azi dispărut, Tulești, s-a numit întâi *Clopoteni*, cum se vede dintr-un uric din 7114 (1606) martie 30 de la Ieremia Movilă voievod (Costăchescu 1933, 38-39; Documente 1953, 19).

În județul Bacău există un pârâiaș numit *Clopotul*, în fosta plasă a Tazlăului de Sus, comuna Solonț, care curge prin *Valea Clopotului*, în care erau puțuri de păcură. Alt toponim înrudit este *Clopoțel*. În județul Suceava exista *Iazul lui Clopoțel*, în marginea de sud-vest a orașului Fălticeni și *Țarina lui Clopoțel* în suprafață de 20-25 fălci, între Fălticeni și pârâul Buciumeni (Lahovari 1899, 526).

Cele mai vechi clopote din Țara Moldovei

Clopotele păstrate la est de Carpați încep din a doua jumătate a sec. XV, cele mai vechi dovedite cu certitudine ca fiind turnate pentru o biserică din partea locului datând din vremea lui Ștefan cel Mare. Desigur că marele domn și-a înzestrat toate lăcașele de cult pe care le-a ctitorit, cu clopote, dar cele mai multe au fost distruse de trecerea timpului ori s-au pierdut din diverse motive, astfel încât nu au mai ajuns până în zilele noastre. Cel mai vechi păstrat până astăzi este clopotul dat de Ștefan cel Mare în 1477 Episcopiei din Roman; termenul folosit în inscripția slavonă pentru a-l desemna este *campan* (Melchisedec 1874, 133).

Următorul clopot cunoscut, în ordinea vechimii, e dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna în 1482, supranumit *Buga*, despre care s-a însemnat în *Condica* mănăstirii că s-a stricat în 5 ianuarie 1760 și a fost returnat în 2 iunie 1761 de meșterul clopotar Teodor Poleanschi din Lwow, la porunca mitropolitului Iacov Putneanul (Dan 1905, 242).

Se pare că Ștefan cel Mare a dăruit un clopot și mănăstirii Neamț, la 1 septembrie 1485¹, însă ști-

¹ <http://neamt.mmb.ro/istoric.html> accesat la 29.01.2015.

rea nu mai poate fi astăzi verificată. Când a alcătuit monografia *Mănăstirea Neamțului*, în anul 1912, Nicolae Iorga a dat numai traducerea românească a inscripției slavone de pe acel presupus clopot, cu precizarea că nu l-a văzut: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a făcut acest clopot mănăstirii Neamțului, unde e hramul slăvitei Înălțări a Domnului Dumnezeu și mântuitorului nostru Isus Hristos, supt egumenul popa Pimen, în anul 6993 <1485>, luna lui sept. 1”. Marele istoric făcea trimitere la cercetările istoricului rus Iațimirski, fără altă indicație și cu recomandarea de a se face cât mai degrabă o reproducere fotografică a clopotului (Iorga 1912, 16). Acest lucru nu s-a făcut, iar în anul 1925, când Ioachim Crăciun a vizitat mănăstirea cu intenția de a face fotografia, nu l-a găsit. Istoricul clujean a presupus că acel clopot, dacă a existat într-adevăr, a fost distrus în anul 1862 în incendiul care a mistuit mănăstirea la acea dată și că nici Iațimirski nu l-a văzut, el dând textul inscripției după vreun manuscris aflat la mănăstire (Crăciun 1929, 429-433).

În 5 mai 1488, Ștefan cel Mare a dăruit două clopote, unul mare și unul mai mic, cu o inscripție slavonă identică și mănăstirii Voroneț: *Стефан воевода в(о)жїѣ м(и)л(о)стїѣ господарь Земли Молдавской сътвори сїи кампань в(ъ) льт(о) хшцѣ м(ѣ)с(ѧ)це май ѣ*. Trad.: „Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, a făcut acest clopot la anul 6996 (1488) luna mai 5” (Repertoriul 1958, 356).

În ordinea vechimii, urmează un clopot din anul 1490: cel de-al doilea dat de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna, cunoscut sub numele de *Blagovistnic*: + *Стефанъ воевода г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавской сътвори сїи камьвань монастырю своемуу Почтною + прї архим(а)н(дрит)а Писїа мала в(ъ) лѣт(о) хшци*. Trad.: „Io Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei, a făcut acest clopot mănăstirii sale de la Putna, în vremea arhimandritului Paisie cel Mic, în anul 6998 <1490>” (Dan 1905, 32). Tot din acel an se mai păstrează un clopot la mănăstirea Bistrița, turnat la Lwow, însă cu o inscripție latină foarte sumară: „Leopoli, anno Domini MCCCCLXXX” (Repertoriul 1958, 356-357). C. A. Stoide presupunea că a fost turnat tot din ordinul lui Ștefan cel Mare (Stoide 1971a, 717), deși mănăstirea Bistrița a mai avut un clopot

dăruit de Ștefan cel Mare în anul 1494, la 25 iulie, cu inscripție precisă în limba slavonă: *Іѣ Стефан воев(о)да Б(о)жїѣ м(и)л(о)стїѣ г(о)сп(о)д(а)рь Земли Мѣлдавской с(ы)нь Бѣгдана воев(о)ди сътв(о)ри сѣи кампанѣ (sic!) в(ъ) л(ѣ)то хшѣ ѡліа кѣ; а г(сп)дсва своего лѣ и ѡсмо такъщсе*. Trad.: „Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a făcut acest clopot în anul 7002 iulie 25, iar al domniei sale, în anul al 30 și optulea curgător” (Melchisedec 1885, 66). Grigore Tocilescu menționa că, în anul 1886, când a întreprins călătoria de cercetare a principalelor mănăstiri, schituri și biserici din Principatele Române, dispusă de Ministerul Cultelor și a Educației din acea vreme, la mănăstirea Bistrița se păstrează „în clopotnița care e deasupra paraclisului <...> trei clopote mari, dintre care cel mai mare este din anul 1494 și 3 mici cu inscripțiuni, care s-au extampizat cu alte 12 extampe făcute la această mănăstire” (Tocilescu 1887, 235). Nu știm dacă decalcurile lui Tocilescu s-au publicat, după cum nu știm dacă cele 6 clopote de la Bistrița se păstrează la mănăstire, în vreun muzeu ori s-au pierdut în decurs de aproape 130 de ani de când Tocilescu le-a „extampat” inscripțiile.

Continuând inventarul clopotelor din Țara Moldovei în ordine cronologică, la mănăstirea Putna se păstrează și două clopote dăruite de Petru Rareș în anul 1530. Cel cunoscut sub denumirea de *Ușerul*, era în greutate de 1150 kg și nu i se cunoaște data de lună și zi când a fost turnat: *Иже въ Христ(ос)а Б(о)га вѣрен Іѣ: П(е)тръ воев(о)да г(о)сп(о)дарь Земли Молдавской сътв(о)ри сѣи звон при архимандритъ Сїлаане, в(ъ) лѣт хшлѣ*. Trad.: „Cel întru Hristos Dumnezeu, credinciosul Petru voievod, domnul Țării Moldovei, a făcut acest clopot sub arhimandritul Siluan, în anul 7038 (1530)” (Dan 1905, 31). Clopotul acela s-a stricat la sfârșitul sec. XIX și a fost turnat din nou de clopotarul Andrei Geib, care i-a gravat doar o inscripție în limba română: „Campana aceasta este oferată de principele Ștefam (sic!) la anul 1530 mănăstirii Putna, și fiind stricată la anul 1885, din nou s-a făcut sub arhimandritul mitrofor Dezideriu Cozub de meșterul Andrei Geib” (Dan 1905, 32). Cel de al doilea clopot s-a turnat în 16 iulie 1630, a fost denumit *Siluan*, după numele egumenului de atunci al Putnei și este de dimensiuni mai mici, cântărind doar 850 de kg (inscripția slavonă: *Въ д(ъ)ни вл(а)гочист(ъ)ваго*

г(о)сп(о)дара I: П(е)тра воев(о)ды архимандрит иромонах Силан сътв(о)ри съ звон за свож д:шж и своих р:диели, в(ъ) лѣт х слї мѣс(а)ца ѿіе іѣ. Trad.: „În zilele drept măritorului domn Io Petru voievod, arhimandritul ieromonah Siluan a făcut acest clopot, pentru sufleția sa și a părinților săi, în anul 7038 (1530), în luna lui iulie 16” (Dan 1905, 32; Stoide 1971a, 718).

Se pare că vistiernicul Ioan Movilă a dăruit și el un clopot în anul 1539 mănăstirii Sucevița, dar s-a stricat și în 1878 a fost „prefăcut, pe vremea domnului Varnava Șindilar, igumen acestii măn(ăstiri) Sucevița” (Dan 1923, 95).

În Iași, la mănăstirea Galata s-a păstrat clopotul dat de ctitorul Petru Șchiopu la 25 martie 1579 (inscripția slavonă: Сѣи кимвалъ сътв(о)ри Іѣ Петръ воев(о)да и даде его въ монастырь идеже естъ храмъ С(вѣ)тѣе Възнесеніе, в(ъ) лѣ)то х зпѣ м(ѣс)аца мартъ кѣ. Trad.: „Acest chimval l-a făcut Io Petru voievod și l-a dat mănăstirii unde e hramul Înălțării, în anul 7087 <1579>, luna lui mart 25”), Nicolae Iorga notând că e vorba de clopotul din vechea mănăstire Galata, din șes, care s-a dăruit (Iorga 1906b, 16; Stoide 1971a, 718), așa cum se știe.

Intrând în secolul XVII, în anul 1606, domnul Ieremia Movilă a dăruit un clopot mare mănăstirii Sucevița, ce a fost reînnoit în 7 martie 1720. Pe marginea de sus are inscripția: „Învierea Ta, Hristoase Mântuitoriule o cântă îngerii în ceriu și pe noi pe pământ ne învrednicește a Te cânta și mări cu inimă curată. Sfânta mănăstire Sucevița”. Pe marginea de jos: „Io Ieremie Movilă voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei și fiul său Constantin și Alexandru și Bogdan voievozi, în anul 7114 (1606). Și s-a înnoit acest clopot în zilele dreptmăritoriului domn Mihai Racovița, cu mila lui Dumnezeu domn al țării. 7228 (1720)” (Dan 1923, 94-95). Lângă Iași, la mănăstirea Bârnova s-a păstrat clopotul fusese dat de Ștefan Tomșa în 5 mai 1614 bisericii de la Curtea domnească din Iași (cu inscripția slavonă: Сѣи кимвалъ сътв(о)ри вл(а)г(о)чъстивїи г(о)сп(о)д(а)рь I: Стефанъ воев(о)да Томшович г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавской и даде его въ црков :т дв(о)рь г(о)сп(о)д(а)рски : тръг въ Іскої идеже естъ храмъ С(вѣ)тѣи Троицъ, в(ъ) лѣ)тъ х зрѣѣ м(ѣ)с(а)ца маи ѣ. Trad.: „Acest clopot l-a făcut bine cinstitorul domn Io Ștefan voievod Tomșa și l-a dat pre el la biserica din Curtea domnească în

târgul Iașilor, unde este hramul Sfintei Troițe, la anul 7122 (1614) luna mai 5” (Ghibănescu 1936, 73; Stoide 1971a, 718-719). Pentru ctitoria sa din Iași, biserica cu hramul Adormirea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu, voievodul Miron Barnovschi a comandat un clopot în anul 1628 la meșterul Georgiu Frank din Lwow, pe care a pus să se graveze o inscripție în două limbi, slavonă și latină: Благочестивїи и Христолюбивїи I: Миронъ Бърновскїи воев(о)да в(о)жїе м(и)л(о)стї г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавской сътв(о)ри сѣи кимвалъ во ново създавїи свои монастырь идеже естъ храмъ :спенїе прѣсвѣ(те)и Б(о)городици, въ тръгъ Юсохѣ в(ъ) лѣ)то х зрїѣ рок: Х(ристо)во х хки. Trad.: „Bine credinciosul și de Hristos iubitor, Io Miron Barnovschi voievod, din mila lui Dumnezeu domn Țării Moldovei, făcut-a acest clopot în noua zidita sa mănăstire unde este hramul Adormirei Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, în târgul Iașilor, la anul 7136, Nașterea lui Hristos 1628”. Pe buza clopotului: „*Et exaudivit de templo sancto suo vocem meam et clamor meus in conspectu eius intravit in aureus eius. Psalmul 17. Divino auxilio me fudit ms. Georgius Frank, Leopoli, Anno Domini 1628 G*” (Ghibănescu 1916, 24; Stoide 1971a, 719).

Clopote turnate în afara Țării Moldovei

Nu se știe cu precizie dacă cele mai vechi clopote cunoscute din Țara Moldovei au fost turnate la fața locului. Se poate însă dovedi că unele clopote din sec. XVI, păstrate aici au fost aduse din alte locuri într-o perioadă mult mai târzie decât cea menționată pe ele. Astfel, la mănăstirea Răchitoasa din județul Bacău se păstra în perioada interbelică un clopot cu data 1505, cu marca Brașovului gravată pe el și cu următoarea inscripție: „*Ave Maria Mater Dei; Custodi Nos*”. Știind că mănăstirea este ctitorie din sec. XVII a boierilor Țițești, evident, clopotul a fost adus la Răchitoasa de la altă biserică. Acesta este cel mai vechi clopot turnat la Brașov care se păstrează în Moldova, însă în epocă nu se cunoaște un meșter clopotar brașovean. În schimb, se știe că la Sibiu lucra „*magistrum Wolfgangum*”, care în 1501 turna clopotul din Turnul Trompetilor de la Mediaș. Posibil ca magistrul Wolfgang să fi lucrat și la Brașov în 1505, astfel încât clopotul de la Răchitoasa să i se datoreze lui (Stoide 1971a, 718).

În Transilvania, la Brașov și la Sighișoara, meșterii sași au turnat clopote pentru Țara Moldovei

până târziu, la mijlocul sec. XIX: două clopote din județul Bacău (din satul Rădiana în anul 1815, și de la schitul Asău în 1832) au fost turnate la Sighișoara, în vreme ce la Brașov s-a turnat clopotul mare de la mănăstirea Bogdana, în anul 1850, iar în 1858, clopotul mare al bisericii din satul Pârâul Boghii (BAR A 1610, 171, 180, 188, 339).

Unele clopote au inscripții în limba polonă. Cunoaștem două datând din 1570, unul păstrat la mănăstirea Berzunți din județul Bacău („Pan Stenclaw Crebars dal ten zwon ulacz Panu Bogu ku Czezi y ku Chwale. Rocu Bozego 1570”. Trad.: „Panul Stențlav Grebars a dat să fie turnat acest clopot în cinstea și pentru lauda lui Dumnezeu. Anul Domnului 1570”) (Balș 1933, 535; Ghibănescu 1933a, 71) și altul aflat la mănăstirea Sfântul Sava din Iași (cu inscripția: „Ten zwon ba biez ku sluzbie i ku Chwale Boski. Roku Bozego 1570”. Trad.: „acest clopot va fi pentru slujba și pentru lauda lui Dumnezeu. Anul Domnului 1570”) (Balș 1933, 535; Ghibănescu 1933a, 71). Dată fiind limba inscripției, desigur că și aceste clopote au fost inițial ale altor lăcașuri de cult și aduse la Berzunți și la Sf. Sava mai târziu, în împrejurări necunoscute nouă astăzi. Alt clopot de la Berzunți are o inscripție în limba slavonă care sugerează, la fel, că provine din altă parte: Да :вини семіо до храм: :спенї Пр(є)ч(и)сті Р:дици Б(о)жеї ф. т. Гїи звон до села Камєно Бр(о)д: . Trad.: „Să se facă al șaptelea pentru hramul Adormirea Precistei Născătoare de Dumnezeu, funți 200. Acest clopot s-a făcut pentru satul Camena Brodw” (Stoide 1971a, 718) și este probabil, tot din sec. XVI.

La mijlocul sec. XVII, unii domni au comandat clopote tocmai la Danzig. A fost cazul lui Vasile Lupu (Iorga 1906b, 109; Stoide 1971a, 719) și al lui Gheorghe Duca. Dacă de la Vasile Lupu nu ni s-a păstrat nici un clopot, despre Gheorghe Duca știm că a turnat acolo, în 1669, două clopote pentru ctitoria sa, mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, gravate cu o inscripție în limba greacă (Τό παρόν καμπανα ἀφιερῶται εἰς τὴν σεβάσμιον, καὶ ἁγίαν μονὴν τῶν ἁγίων δόξων πανευφῆμων καὶ πρωτοκορι φαιων αποστολων πετρου καὶ παύλου παρὰ τοῦ θεοσβεστά του καὶ ἐκλαμπροτά του ἡγεμόνος πάσης μολδοβλαχίας καὶ κτιτορος κύρ κηριου Ἰωάννου Δούκα βοεβόδ εἰς μνημόσυνον αἰώνιν.) de verificat după pdf Trad.: „acest clopot se dă la venerata și sfânta mănăstire a Sfinților Vestiților, pretutindeni lăudaților și în frunte

mergătorilor Apostoli Petru și Pavel, de prea cucernicul și prea strălucitul domn a toată Moldova și ctitor, domnul domn Ioan Duca voievod, spre veșnica pomenire”), alături de care meșterul *Gerhard Benningk* și-a semnat și el lucrarea, în limba latină: „*anno Domini, 1669 omnis spiritus laudet Dominum. Divino auxilio fudit me Gerhardus Benningk Gedani*” (Iorga 1906b, 13-149; Stoide 1971a, 719).

De la mijlocul sec. XVIII, în Țara Moldovei au început să fie aduse clopote și din spațiul rusesc, de la Moscova și Sankt Petersburg. La mănăstirea Dragomirna se păstrează două clopote turnate la Moscova în anii 1763 și 1767. Clopotul cel mare, numit *Zaporojanul* deoarece a fost turnat „pe speșele spontanilor donatori ai oastei zaporojane de jos” conduse de mareșalul Petru Rumianțev, „drept semn de căință pentru jăfuirea mănăstirii din partea cazacilor înainte cu o sută de ani”, la 3 iulie 1767, era în „greutate 66 pud 15 pfunți” (cca 100 kg) și are o inscripție slavă din care reiese că „s-a făcut clopotul acesta în capitala Moscva pentru Țara Moldovei pentru mănăstirea Dragomirna cu îngrijirea preacuviosului părinte igumen Paisie Velicovschi și cu osteneala învățăcelului său Gavriil. S-a vărsat în Moscva în atelierul lui Dimitrie Piragov” (Vorbchievici 1925, 38, 40 și 42). Deși inscripția de pe clopotul din 1763 (de la paraclisul Sf. Ioan) este imprecisă (spune doar că s-a făcut „cu costul binevoitorilor dăruitori, oșteni zaporojeni, nizoveni – greutatea 16 pfunduri și 15 ocă”) (Stoide 1971b, 891), desigur că tot la Moscova, la „fabrica” lui Piforov, a fost turnat.

În Țara Moldovei s-au păstrat și câteva clopote turnate la Moscova și Petersburg în prima jumătate a sec. XIX. Un clopot nedatat, dar care pare a fi din sec. XIX, de la biserica Bărboi din Iași dă indicația că s-a turnat „la Moscova, la fabrica lui Dimitrie Samghin”. Greutatea e de 30 puduri și 24 veliți (Ghibănescu 1934b, 24). La Brăila, pentru biserica Sf. Arhanghel Mihail s-a turnat la Petersburg un clopot în 1832 de către maistrul Grigorie Feredeev, din material provenit din topirea tunurilor vechi turcești capturate de oștirea rusă în luptele din 1829. Tot la vreuna din fabricile din Moscova sau Petersburg pare a se fi turnat și clopotul păstrat la biserica Adormirii din Brăila, a cărui inscripție spune că a fost „turnat de maestrul de clopote Nicolaie Lascenco, în anul 1838” (Stoide 1971b, 891).

Domnii Țărilor Române au făcut comenzi de clopote și la Viena. Drumul a fost deschis de comenzile lui Constantin Brâncoveanu, în Țara Românească, aproape de sfârșitul sec. XVII, dar în Țara Moldovei clopotele vieneze au pătruns mai târziu. Aproape de sfârșitul sec. XVIII se lucra cu firma de clopotari asociați din Viena, Fillgrader și Hofbauer. Faptul este dovedit de inscripția de pe clopotul păstrat la biserica din satul Dumești, județul Iași: „Mich Gross Fillgrader et Hofbauer comp. in Wien, anno 1796” (Elian 1968, 334-335). În primii ani ai sec. XIX, probabil Hofbauer se despărțise de tovarășul său Fillgrader, sau acesta din urmă murise, fiindcă se comandau clopote numai la el (pe un clopot păstrat la biserica din satul Oboroceni, județul Neamț, se citește: „Gos Hoc (*sic!*) Bauer, 1803” (Ghibănescu 1928, 193). Și la biserica armenească Sf. Treime din Botoșani se păstrează un clopot turnat la Hoffbauer, care, deși nu are data de turnare, este din aceeași perioadă (Stoide 1971b, 889).

Tot la Viena, spre sfârșitul sec. XVIII, se comandau clopote și la Johann Giorg, așa cum atestă o inscripție de pe clopotul bisericii din satul Dumbrăveni, județul Vaslui: „Mich goss Johann Giorg in Viena (*sic!*), anno 1797” (Ghibănescu 1934d; Stoide 1971b, 889). Comenzile la meșterii clopotari vienezi au continuat până la mijlocul sec. XIX.

Clopotele și dreptul de ctitorie

Clopotele se dăruiau bisericilor în virtutea dreptului de ctitorie, de persoane particulare sau de comunitățile deservite de lăcașul de cult respectiv. Ctitorii înzestrau biserica sau mănăstirea pe care o construiau cu toate obiectele necesare, deci și cu clopote, caz în care erau considerați *ctitori mari*. Tot în categoria ctitorilor intră și cei care dăruiau ulterior unei biserici deja construite, unul sau mai multe clopote sau doar plăteau reparația unora mai vechi dar stricate, caz în care erau numiți *ctitori mici*. Potrivit dreptului canonic, ctitorii au o serie drepturi și de privilegii, din punctul de vedere care ne interesează aici important fiind așa-numitul *ius imaginis*. Acesta includea și dreptul la scrierea numelui pe obiectul donat, care era valabil nu numai pentru întemeietorii ci și pentru reînnoitorii unui lăcaș de cult (Cronț 1960, 83; Georgescu 1980, 159-160). În cazul de față, dreptul de ctitorie se concretiza în inscripția gravată pe clopot, ce menționa numele celui care

l-a comandat și a plătit turnarea, hramul bisericii ctitorite, localitatea și anul.

În Țara Moldovei, ca peste tot în spațiul ortodox, de altfel, ctitorii individuali de clopote, mari sau mici, au fost atât laici (domni și boieri de diferite ranguri) cât și fețe bisericești (monahi și clerici de mir).

Confecționarea unui clopot se putea face și prin contribuția unei colectivități, motiv pentru care în categoria ctitorilor colectivi intrau o parohie (dintr-un târg sau chiar un sat întreg), o obște monahală sau o breaslă deservite de biserică. Există însă numeroase clopote lipsite de inscripții votive sau care menționează numai anul lucrării și credem că asemenea clopote, lipsite de inscripții, fac parte tot din categoria de achiziție colectivă.

Piese componente ale unui clopot. Clopotul este un instrument din bronz în formă de pară, deschis în partea de jos și gol pe dinăuntru, în interiorul căruia e atârnată o limbă mobilă, care, lovindu-se de pereți, scoate sunete puternice. Părțile lui componente sunt: jugul; coroana; capul; umărul; centura; inelul de sunet; buza clopotului; gura; limba; cordonul. În perioada care ne interesează, clopotele erau turnate dintr-un aliaj numit *madem* sau *acioaie* (Candrea 1931, 294; Hodoroabă 1942, 2). În primele secole ale expansiunii creștine, însă, clopotele nu erau turnate, ci se alcătuiau din una sau două bucăți plate de fier obținute prin forjare și apoi nituite împreună sub formă rectangulară. Din sec. VIII, în Europa apuseană clopotele din fier forjat încep să fie înlocuite treptat cu cele turnate din bronz, iar din sec. XI până în sec. XIV, profilul clopotului s-a modificat continuu: peretele convex a devenit drept și apoi concav, talia s-a alungit, iar marginea inferioară s-a îngroșat. Mărirea dimensiunilor a fost urmată de pendularea limbii (pivotului) acestuia. Ca urmare a creșterii mărimii clopotului, era necesară rigidizarea oba-dei prin adăugarea unui inel exterior pentru evitarea apariției crăpăturilor în zona în care lovea limba. Ulterior s-a descoperit că această zonă întărită, denumită astăzi arc sau coardă acustică, a determinat mărirea rezonanței și producerea unui ton mai muzical. Prin încercări sistematice, arcul acustic avea să se dezvolte, capul avea să se lărgească, umărul devenea mai puțin rotunjit, înălțimea se micșora în raport cu diametrul de la partea inferioară.

În sec. XV, clopotul a ajuns la forma unitară cunoscută astăzi, deoarece prin turnare se puteau obține forme cu precizie controlată. În plus, în Europa Apuseană, aproape de sfârșitul sec. al XIV-lea, prin studierea acusticii clopotelor, s-a ajuns ca acestea să realizeze trei octave (denumite astăzi fon de fond, fundamental și normal), plus o terță minoră deasupra tonului fundamental (Cioacan, Bordei, Balint 2004, 30-32).

Majoritatea clopotelor conțin ornamentații pe partea exterioară, constând din inscripții votive, mai lungi sau mai scurte ce se prezintă sub forma a „două-trei brăie de slove cari încing *pieptul* clopotului, spun de cine, unde și cându-i făcut, amintind și numele ctitorului” (Vasilii 1972, 812; Morariu 1926, 19). Uneori sunt împodobite cu icoana sfântului al cărui hram îl poartă biserica destinată și cu stema țării, a domnului sau a ierarhului locului, în cazul în care aceștia îl comandau. Nu lipsea data, sub formă de vâleat până la mijlocul sec. XVIII, apoi în forma de an al erei creștine, mai rar fiind precizate luna și ziua terminării prețiosului obiect. Inscripțiile și decorațiunile exterioare se executau fie direct din turnare, fie ulterior prin gravură. Clopotele turnate în Apusul Europei au gravate frecvent versete latine: *Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*. Trad.: „Pe vii îi chem, pe morți îi plâng, fulgerele frâng” sau *Laudo deum verum, plebem voco, congrego clerum; defunctos plango, fulmina fugo, festa decoro*. Trad.: „Laud pe Dumnezeu cel adevărat, chem mulțimea, adun clerul; îi plâng pe morți, alung fulgerele, înfrumusețez sărbătorile” (Bucur 2014, 172-174).

Tehnica turnării clopotelor

Tehnica medievală a turnării clopotelor este cunoscută doar partial. Din cauza duratei lor lungi de viață și a folosirii limitate cu precădere la cultul religios, o biserică obișnuită dintr-un sat sau oraș având de regulă 1, 2, maxim 3 clopote, acestea nu erau produse în serie sau măcar în cantități mari. În plus, în Țara Moldovei, metalele necesare obținerii aliajului erau mai puține decât în Muntenia și Transilvania. De asemenea, cei care comandau clopotul își impuneau punctul de vedere asupra sunetului pe care trebuia să îl scoată, a mărimii și a inscripției. Prin urmare, clopotul se comanda, se lucra în baza unui contract ferm și era un produs de artă.

Aliajul de clopot – considerații tehnice generale

În Europa, primele știri despre compoziția aliajului pentru clopote datează din prima parte a sec. XII și se referă la cinci părți Cu (cupru) și o parte Sn (staniu sau *cositor*). Raportul componentelor în aliaj a fost determinat întotdeauna de frumusețea sunetului și de mărimea clopotului. Meșterii găseau rezolvarea pe cale experimentală, dar, la fel ca majoritatea meșteșugurilor medievale, își țineau secrete rețetele aliajului. Se pare că, în timp, procentul de Sn a crescut, în funcție de tonalitatea dorită, care, la rândul ei, condiționa dimensiunile clopotului. Pentru obținerea unui sunet mai grav, clopotul trebuia să fie mai mare, iar pentru unul mai pătrunzător și mai clar, clopotul trebuia să fie mai mic. Unii turnători adăugau mai mult staniu atunci când doreau să obțină un sunet mai plăcut, dar era nevoie de multă experiență, din cauză că o cantitate prea mare de staniu în aliaj, deși îi asigura clopotului duritatea și caracteristicile sonore, îl făcea rigid și putea determina spargerea lui în timpul utilizării, iar una prea mică îl făcea mai elastic dar îi înrăutățea sunetul. Se pare că uneori clopotele mai mari conțineau mai mult cupru și mai puțin staniu (maxim 18%) decât cele mai mici, unde procentul de staniu poate ajunge până la aproximativ 25% (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 106 și 108-109; Vlăduț, Florea 2004, 101). Cantitatea de Sn din aliaj determină și culoarea acestuia: astfel, 20-28% Sn dă o culoare roșie-gălbui spre galben a clopotului (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 110).

Exista în epocă credința că pentru a obține un sunet mai plăcut, în aliajul pentru clopote trebuie să se adauge și argint. Cercetările efectuate asupra unor clopote celebre în lume prin sunetul și dimensiunile lor au infirmat însă, ipoteza influenței argintului asupra sunetului: în clopotele cu un sunet deosebit, analiza chimică fie nu a dovedit deloc existența argintului, fie acesta era într-o proporție nesemnificativă. Aliajele care conțineau până la 2% argint nu aveau un sunet influențat semnificativ, iar la procente mai mari de argint, sunetul se înrăutățea. Un clopot suna cu atât mai rău cu cât conținutul de argint din aliaj era mai mare, din cauză că bronzul cu argint are o duritate mai mare și o viteză de propagare a sunetului mai mică decât bronzul simplu, concluzia fiind aceea că argintul era folosit de către turnători

doar ca element de aliere (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 110).

În afară de compoziția chimică a aliajului, determinante pentru obținerea unui clopot bun erau și calitatea zăcămintelor / obiectelor din care se obține cuprul și staniul, existența unor elemente de aliere, amestecul de faze de lucru și, foarte importantă, viteza de răcire. Aliajele trebuie încălzite la temperaturi exacte ($1050-1100^{\circ}\text{C}$), turnate în formă și răcite în condiții controlate. Grăbirea răcirii poate afecta tonalitatea clopotului și îl poate predispune la crăpare (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 106-110; Vlăduț, Florea 2004, 100).

Duritatea, care determină rigiditatea și capacitatea clopotului de a vibra, este esențială pentru sunet. Cuprul este întărit prin adăugarea Sn și duritatea crește direct proporțional cu procentul de Sn adăugat. Numai că un metal dur este și casant și, în consecință, predispus crăpării. Asta înseamnă că însăși proprietatea pe care se bazează rezonanța și vibrația îndelungată a clopotului reprezintă totodată și cel mai mare pericol și este principalul motiv pentru crăparea clopotelor. Dintre toate metalele, bronzul este cel mai potrivit pentru fabricarea clopotelor din cauza elasticității sale superioare și a durității. În plus, bronzul este mai durabil decât fierul sau oțelul din cauză că nu este supus ruginirii, deși se degradează. În timp, coroziunea poate afecta înălțimea sunetului unui clopot, dar bronzul cu Sn s-a dovedit a fi un aliaj cu o rezistență ridicată la coroziune. Singurul dezavantaj al bronzului cu Sn este prețul, care a fost dintotdeauna mare, făcând în anumite perioade să fie înlocuit cu alte materiale la turnarea clopotelor, cum ar fi bronzul cu siliciu sau fonta. Pornind de la compoziția bronzului pentru turnarea clopotului, rămasă de sute de ani învăluită în mister, diferitele clopote turnate în lume au avut unele variații ale conținutului de staniu și al elementelor de adaos. Aliajele cu 20-22% Sn se situează în apropierea zonei de fragilitate maximă, ce determină o rezistență insuficientă a clopotului la lovituri și se cunosc exemple de clopote care s-au spart ca urmare a unei fragilități exagerate².

În sens invers, o elasticitate prea mare a aliajului, obținută printr-un conținut mai redus de Sn, are drept consecință incapacitatea clopotului de a

scoate un sunet muzical. De asemenea, prezența fierului și a plumbului în aliajul bronzului pentru clopote provoacă o reducere a durității, iar sunetul are de suferit. Plumbul până la 3% nu influențează calitățile sonore ale clopotului, însă peste acest procent se micșorează duritatea, iar stingerea sunetului se accentuează. Aluminiul, fosforul, magneziul, bismutul, fierul, cobaltul sau nichelul înrăutățesc caracteristicile sonore ale clopotului. Dintre ele, aluminiul, bismutul și arseniul influențează negativ sunetul chiar și la sutimi de procent (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 109; Vlăduț, Florea 2004, 101).

În cazul clopotelor, solicitarea de bază este dinamică prin șoc, urmată de vibrații. Șocul este urmarea contactului între limba clopotului și corpul acestuia; tensiunea de contact este foarte mare și greu de evaluat, mai ales că în acea zonă se pot produce și deformații plastice locale. În plus, asupra materialului din care este confecționat clopotul acționează și efectul de vibrație rezultat în urma șocului. Dificultatea este sporită de faptul că șocurile și vibrațiile sunt provocate intenționat. Prin urmare, meșterii clopotari trebuiau să cunoască limita elastică a aliajului de clopot, care determină proprietatea fundamentală de reacțiune la vibrații, având drept rezultat producerea și transmiterea sunetului și să-i obțină capacitatea de reziliență (îndoire prin șoc), ce garanta evitarea fisurării clopotului de-a lungul anilor de folosire.

Dimensionarea limbii clopotului este și ea importantă atât pentru obținerea unui sunet plăcut cât și pentru tragerea clopotului, practica arătând că este preferabil să se lovească cu o limbă mai ușoară însă cu viteză de lovire mai mare. S-a dovedit că, în afară de incendii și alte dezastre, principalul motiv din cauza cărora clopotele se deteriorau, crăpând, era însăși ceea ce le face să sune adică: limba. Loviturile repetate duc la oboseala metalului sau la desprinderea unor particule de bronz în punctul de impact. O zonă slăbită, nereprezentând nici un semn de avarie la început, sfârșește prin a se fisura, începând, inevitabil, de la buză. De aceea, pentru stabilirea configurației fizice a profilului clopotului, meșterii clopotari trebuiau să cunoască câteva reguli de bază ale geometriei campanologice și anume: diametrul clopotului în partea inferioară, la bordură, trebuia să fie exact dublul mărimii diametrului său superior; înălțimea, fără să se ia în calcul sistemul de prinde-

² Vezi la: Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 109, tabelul nr. 4, compoziția chimică a bronzurilor folosite la turnarea câtorva clopote faimoase în lume pentru sunetul și dimensiunile lor.

re, trebuia să fie de $4/5$ din diametrul său inferior; pivotul sau limba clopotului trebuie să aibă $1/20$ din greutatea clopotului și să fie realizat din oțel forjat, oțel moale (Carcea, Ciocan, Hopulele 2006, 24-25, 56, 58-59; Ciocan, Hopulele 2006, 23; Ciocan, Bordei, Balint 2004, 35-36; Vlăduț, Florea 2004, 101).

Atelierul de turnat clopote (*clopotăria*)

Inventarul unui atelier medieval de turnat clopote (numit *clopotărie*) includea un cuptor de topit metalele, foale pentru întreținerea și controlarea focului, matrițe, vase pentru prepararea diferitelor amestecuri, ciocane, topoare, pari, clești, pile de diferite forme și dimensiuni, piroane, mari cantități de lemne de construcție și de foc, cărbuni sau mangal drept combustibil, funii de cânepă și „tipar” adică slove, litere și modele ornamentale ce se gravau în relief pe clopot (Morariu 1926, 6).

Din cauză că turnarea și răcirea aliajului de clopot trebuia să se facă lent și controlat, fără variații mari și bruște de temperatură de la o zi la alta sau de seara până dimineața, durata necesară obținerii unui clopot mare era de cam 15 săptămâni, astfel încât meșteșugul nu se putea practica decât vara, înțelesă mai larg. De aceea, mitropolitul Antim Ivireanul îi scria în iulie 1714 patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului despre un clopot ce urma să fie turnat în Țara Românească de un meșter local (Teofil ieromonahul), că lucrarea va mai întârzia: „să fie în știința Ta că va zăbovi isprăvirea lui, pentru că vara e scurtă și meșterul e singur și nu va izbuti să facă la vreme pregătirea de nevoie” (Stoide 1971a, 721).

Meșteșugul fiind de cele mai multe ori ambulant, meșterul clopotar împreună cu lucrătorii săi improvizau un cuptor cu adăpost la fața locului, unde primeau comanda. Pregătirile începeau cu amenajarea încăperii în care avea loc turnarea, de regulă, din lemn și valuri de pământ. Urma construirea cuptorului în care se topeau metalele ce intrau în compoziția aliajului (furnalul), „înalt cât un turn”, și a „formeii”, adică a matriței. Acea fază dura cel mai mult, „forma” clopotului fiind săpată în pământ. Ea arăta ca un pocal așezat cu gura în jos și se ardea foarte bine, pentru a deveni refractară înainte de a fi umplută cu aliaj.

Turnarea clopotelor a fost descrisă în versuri de poetul Friederich von Schiller, care a studiat

o turnătorie de clopote în Rudolstadt între anii 1788-1799, astfel încât poemul intitulat *Cântecul clopotului*, publicat în anul 1800, în „Musen-almanach” (publicație bianuală foarte populară în Germania din 1770 până la mijlocul sec. al XIX-lea), oferă importante detalii tehnice. Referindu-se la „formă”, poetul german descria construcția creuzetului, care era mai întâi ars pentru a deveni refractar: „Stau zidiți din humă arsă/Ai tiparului pereți” (Schiller 1958, 96). Tehnica fiind unitară la nivel european, între cheltuielile mănăstirii Sf. Spiridon din Iași între noiembrie 1796 și noiembrie 1797 figurează și cea care „s-au făcut cu clopotul” turnat, unde 96 de parale s-au dat pe „lemni, lut, năsip, cărămidă”, folosite, desigur la construcția cuptorului. Din *Condica de cheltuielile Sfintei Mitropolii* din Iași pe anii 1816-1818 aflăm și că partea de jos a cuptorului în care se aduna materialul topit era căptușită cu cărămizi îmbinate cu var, pentru a rezista temperaturilor înalte. Iată cantitățile necesare construcției unui cuptor pentru turnarea a trei clopote la Mitropolia Moldovei din Iași de meșterul brașovean Andreas Andreaschovschi în vara anului 1797, și prețurile aferente:

„Lei 154	-	<i>par(ale)</i> - pe 8840 cărămizi pentru cuptoriu și calupuri.
90,10	-	mangalul ce s-au cumpărat.
7	-	două cară var
28	30	3 cară și o căruță de cărbuni” (Caproșu 2007, 71).

În afară de meșterul clopotar cu ajutoarelor sale, la confecționarea unui clopot mai lucrau și alți meseriași: teslarii care făceau părțile de lemn ale cuptorului de redus, fierarii pentru cele metalice, un cantaragiu care controla cantitățile de metale ce intrau în componența aliajului și cântărea clopotul la sfârșit, precum și salahori și ciocli angajați cu ziua și plătiți în natură, pentru muncile necalificate (Stoide 1971a, 712; Stoide 1971b, 893; Morariu 1926, 7-8, 12, 10, 14, 19-20; Hodoroabă 1942, 5).

Materia primă necesară obținerii aliajului era „adunată de pe te miri-unde: sfeșnice vechi, piulițe, căldări crăpate de pe la cele velnițe” (Morariu 1926, 16 și 19). Studiarea catastifelor negustorești de la sfârșitul sec. XVIII și începutul celui de al XIX-lea sugerează și posibilitatea importurilor de aliaj semi-preparat pentru clopote, sub forma

unor calupuri de metal. În acest sens, în inventarul prăvăliei pe care marele negustor brașovean Hagi Gheorghe Ciurcu o avea la Iași, în anul 1819 figurau „197 oca de clopote de biserică”, în „trei clopote”, calculate la prețul de 7 lei ocaua (dar și un clopot „stricat, lăsat la schimb”, care avea greutatea de 5½ oca și se prețuia la 4 lei oca). În prăvălia fraților Hagi Vasile și Neculai Frigator din Galați, la 1 august 1845 se găseau 51 ½ oca clopote, la prețul de 84 florini suta de ocale (Stoide, Caproșu 1992, 206 și 228). Probabil că bucățile de aliaj semi-preparat având greutatea prestabilite, erau încălzite în cuptor, împreună cu alte deșeuri metalice, ușurându-se astfel confecționarea unui clopot.

Transportul materialelor (lemn, deșeuri metalice, cărbuni, cărămizi, var, seu, potasă, cânepă) se făcea cu carele trase de boi și căruțele trase de cai. Iată niște cantități, uneltele folosite și prețurile aferente acestora și manoperei necesare construcției unui cuptor pentru turnarea celor trei clopote la Mitropolia Moldovei din Iași de meșterul Andreas Andreaschovschi în vara anului 1797:

„Lei	-	par(ale)
41,10	-	salahorilor ce au lucrat cu ziua.
6	-	pol oca trimitin (?)
-	24	o sită
13,30	-	10 oca său.
4,32	-	7 oca cânipă
5	-	o talpă de stejar.
1	30	doi amnari.
4	10	cantaragiului
2	38	o oca și trei litre piroane.
34	12	oca hier
44	16	57 oca tij.
1	22	100 piroane
77	20	55 dulapi de brad = prin starostele Ioan
-	28	o covățică
5	20	două tâlpoaie pentru trăgători
4	-	teslarilor pentru făcutul vârtejiilor
14	-	la trei teslari în două zile pol pentru strat
5	20	Nichitii tij”.

Fierul folosit la confecționarea diverselor elemente ale cuptorului și ale clopotului a costat după cum urmează:

„Lei	-	par(ale)
11	-	verica (sic!) limbii clopotului
20	-	hier prin clopotar la calupuri.
138	38	pe 185 oca hier prin starostele

Ioan, bez 113 oca, ce s-au dat de la beci” (Stoide 1971 (II), 908-910) <Beci ? posibil Viena ? sau beciul domnesc? n.n. Elena Chiaburu >.

Cuptorul era o „acăstaie de turn cât turnul Vavilonului <...>. Și de jur împrejurul cuptorului niște foiuri, ca acele! Și sub vatra cuptorului, stânjeni întregi de lodbe! Și la urmă o pâlălaie de foc cât casa! Ard stânjenii și se mistuie cum s-ar mistui un vraf de surcelușe. Și iaca așa, Mihai Fogoraș o noapte întregă tot scormonește cu cociorva într-o smoală de „Dumnezeu știe ce herării sleite” (Morariu 1926, 7-8), păstrând cu strășnicie, la fel ca toți meșterii medievali, secretul de fabricație.

Am văzut mai sus că inginerii contemporani, specialiști în turnarea metalelor, au dovedit în ultimii ani care este componența aliajului de clopot. Într-o anumită măsură, componența enigmaticelor „herării sleite” o aflăm și din menționata *Condică de cheltuieli* a Mitropoliei din Iași: „Socoteala materiei clopotelor:

Oca	Dramuri	
2454	200	materie veche
411	125	petaci
17	-	cositor
3002	325	face materie
456	-	să scad din samă ce au rămas din vărsătorie
2546	325	rămâne la clopotul cel mare gata.
379	-	la trei <clopote> vechi
97	300	toaca
911	100	petace
251	-	cositor
1639	-	face materie
Oca	Dramuri	
1248	-	clopotul al doilea
225	-	clopotul cel de mijloc
87	-	clopotul cel mic
1596”		(Stoide 1971b, 908-910).

Prin urmare, în aliaj intrau, în cazul unui clopot nou: aramă și cositor în stare brută, obiecte vechi de bronz, monede de aramă, câte o toacă de metal etc. și, firește clopotul vechi topit în întregime sau doar bucăți din el, în cazul unei re-turnări.

Prețul acestor cantități de metale, exprimate în diferite monede aflate în circulație între anii 1816-1818, îl aflăm tot din documentele de arhivă. Astfel, la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași s-au plătit între noiembrie 1796 și noiembrie 1797, „195 <lei> pi 130 ocă aramă, câte 60 parale <și> 105 <lei> pi 30 ocă cos(i)toriu, câte trei pol lei” (Caproșu 2007, 71). În aceeași *Condică de cheltuieli a Mitropoliei din Iași*, menționată mai sus, s-au plătit:

„Lei	-	par(ale)
1131	4	pe 411 ocă, 125 dramuri aramă petace, câte 2 lei 30 parale oca la clopotul cel mare
959	-	pe 137 ocă cositoriu, câte 7 lei oca tij.
2531	-	pe 920 ocă petaci tij, câte o rublă, pentru trei clopote ce s-au făcut după cel mare.
175	-	pe 25 ocă cositoriu, câte 7 lei oca tij.
2147	-	pe 2 226 (ocă) tij, câte 9 lei pol oca.
137	20	s-au plătit clopotarului pentru 50 ocă aramă scăzământ, bez 43 ocă ce i-au rămas
13311	01”	(Stoide 1971b, 908-910).

Operațiunea de turnare se numea *vărsare* sau *sleire* și cerea o deosebită pricepere din partea meșterului. Furnalul era umplut cu lemne sau cu cărbuni de pământ, împreună cu deșeurile metalice, iar cu ajutorul foalelor manuale și al gurilor de vânt se realiza temperatura de circa 1000° C necesară procesului de reducere. Metalele reduse se scurgeau sub formă de pastă groasă în partea de jos a cuptorului, captușită cu cărămidă (Olteanu, Șerban 1969, 19). Iată cum descrie poetul Friederich Schiller procedura de reducere a aliajului: „Trunchiul de molift mi-l taie, / Dar să fie bine-uscat, / Să trosnească vâlvătaie-n / Botul de cuptor, căscat ! / Fiarbă în cuptor / Cupru, cositor, / Topitura pentru clopot, / Cum e dat, să curgă-n clocot. / Cu foc și brațe, laolaltă / În groapa-adâncă vom zidi / Ce în clopotnița înaltă / De noi suna-va mărturii” (Schiller 1958, 97).

Amestecul de metale trebuia redus în cuptorul metalurgic până când: „Albi clăbuci se sparg în masă, / Curge valul din cuptor”. Când era suficient de omogen, se adăugau unele ingrediente pentru eliminarea materialului steril, așa-numitul „scă-

zământ”, și a spori fluiditatea aliajului pentru a fi mai ușor de prelucrat. Firește, cuptorul era supravegheat permanent: „Mestecați-l cu potasă, / Căci turnatu-i mai cu spor. / De îl vrei curat, / Nu-l lăsa-nspumat, / Ca din bronz curat să vină / Zvon curat și voce plină” (Schiller 1958, 98).

Potasa sau săpunul moale (fr. *Potasse*, din germ. *Pottasche*, d. *pott* – oală, *asche* – cenușă), era denumirea dată în chimia veche „Hidratului de potasiu, numit și *potasă caustică* (ca să se distingă de *potasa comercială*, care e un carbonat de potasiu impur), e un corp bazic alb, solid, caustic și veninos. Se întrebuințează în medicină precum și la spălat rufe, la făcut săpun, la curățat tablourile pictate”. Numită în documentele moldovenești *potaș* (rut. *pótáš*, pol. *potasz*, rus. *potáš*), „se extrăgea din cenușa bătrânilor copaci ai Moldovei”, încă de pe vremea lui Duca-vodă, fiind un articol trimis și la export, în Polonia, la Lwow, și chiar mai departe, până la Danzig. În anul 1798, se înființa și o „fabrică de potaș din cenușă de stejar” (Scriban 1939, 1025 și 1161; Iorga 1927, 172; Iorga 1906a, 198).

Când aprecia că aliajul a devenit omogen, meșterul clopotar lua o mostră din cuptor și verifica dacă parametrii doriți de dânsul erau atinși: „Țevile sunt rumeioare. / Bătu-n clocot l-am muiat. / Dacă smălțuit apare / Totu-i gata de turnat. / Hai, acum, fărtați ! / Masa o-ncercați! / Partea aspră, partea lină / Semne bune-s când se-mbină! / Căci dârz cu blând când se adună, / Blajin cu aspru se-mpreună, / E cântul pur cum e cleștarul” (Schiller 1958, 99-100).

Dacă amestecul de metale topite atinge densitatea potrivită, era lăsat să curgă în matriță printr-un orificiu deschis în partea de sus a acesteia. Manevra era foarte periculoasă, curgerea aliajului topit la o temperatură de peste 1000° C în forma clopotului trebuind să fie riguros controlată, pentru a evita producerea unor accidente potențial fatale. Leca Morariu numea asta: „turnarea smoalei în formă <...>: toporul și un par rotund se apropie de cepul care închide scurgerea cuptorului. Câteva lovituri de topor. Cepul e mânt înăuntru și o șuviță de jeratic curgător țâșnește pe strămtul lătoacăș, scurgându-se în adâncul pământului” (Morariu 1926, 18).

Înainte cu un secol, Schiller consemna în versuri că și meșterii clopotari germani făceau aceleași operațiuni: „Hai ! putem porni turnatul; / Zimții

creștătorii-s buni. / Dar precum ne este datul, / Mai întâi vin rugăciuni! / Dopu-i scos din loc ? / Fie cu noroc! / Fumegând, țâșnește-afară / Bronzu-nvăluit în pară” (Schiller 1958, 102).

În afară de temperatura foarte mare a metalului lichefiat, turnarea mai putea genera și alte pericole de accidente. Cele mai grave erau greșirea consistenței aliajului, care putea fi prea dens sau, dimpotrivă, prea fluid, și, mai ales, desfacerea bruscă a unei matrițe fragile, insuficient de arse și fără duritatea necesară pentru a rezista temperaturii foarte mari și presiunii aliajului fierbinte: „Primitoare este huma / Și tiparu-i împlinit. / Vom vedea noi oare-acum / Lucrul nostu răsplătit? / Oare ce-am turnat / Nu s-a revărsat? / Oare, tot trăgând nădejde, / Nu ne paște vreo primejdie?” (Schiller 1958, 102).

Altă etapă importantă care influența calitatea clopotului era răcirea controlată a aliajului turnat în formă. Potrivit lui Leca Morariu, „*sleirea* durează cam de la 6 ore seara pân' pe la miezul nopții” (Morariu 1926, 19-20), Friederich Schiller consemna un obicei ce trebuia respectat de meșteri și echipa lor, pentru a se asigura reușita clopotului: „Clopotul, pân-se răcește, / Fiecare, după plac, / Zburdă, cântă, ciripește, / Ca o pasăre-n copac. / Când apare-o stea, / Munca-n loc să stea. / De vecernie când bate, / Meșterul doar se mai zbate” (Schiller 1958, 107).

După ce se răcea complet, clopotul era scos din matriță, prin spargerea acesteia cu ciocanele: „Forma spargeți-o pe dată. / Scopul și l-a-ndeplinit. <...> / C-un ciocan pieziș, / Dați în înveliș! / Clopotul când viață prinde, / Forma-n țândări se desprinde” (Schiller 1958, 110).

Era nevoie de multă experiență din partea meșterului clopotar spre a stabili cu precizie dacă aliajul era întărit suficient și rezista spargerii matriței. Dacă matrița nu fusese confecționată corect sau era desfăcută prea devreme, scurgerea metalului fierbinte putea produce accidente grave: / „Doar meșterul, cu mâini dibace, / Va sparge forma la soroc; / Dar, vai, când singur se desface / Și curge bronzu-n val de foc ! / Cu tunet mânios răzbate / Prin cioburile lutului / Și, ca din hâu de iad, abate / Tot ce-ntâlnește-n calea lui” (Schiller 1958, 110).

Dar atunci când, grație priceperii meșterului, turnarea clopotului reușea: „Bucuria-n suflet crește: / Ca un aurit pocal / Din găoace se ivește / Miezul luciu de metal. / În al său căuș, / Soare jucăuș

/ A ivit cununi de laur / Pentru încercatul faur” (Schiller 1958, 110).

După scoaterea cu bine din matriță, clopotul era finisat, pilit și lustruit, de acest finisaj depinzând în bună măsură sunetul clopotului: „dl. F(ogaraș), cu pila în mână, netezește grunzurii clopotului, un flăcău lustruiește părțile piliate frecându-le cu nisip ud. Plosca cu pelin umblă din mână în mână și fiecare oaspe trebuie să beie „întru limpezirea glasului de clopot și întru limpezirea inimilor celor ce vor să-l asculte” (Morariu 1926, 19). Trebuie precizat și faptul că în tradiția rusească, această prelucrare este de neconceput, clopotul fiind terminat la sfârșitul turnării. Rușii consideră clopotele instrumente ritmate, asemenea tobelor, și de aceea linia melodică nu este atât de importantă ca în cazul clopotelor europene, fabricate spre a face parte dintr-un carillon. În bisericile rusești se utilizează serii de clopote cu dimensiuni și tonuri diferite, pentru a obține îmbinări de sunete, dar nu melodii, nici măcar linii melodice. Sunetul lent și plat al clopotelor mari este acompaniat de sunetul metalic, sprinten și vesel, specific clopotelor mici. Rușii preferă sunetele naturale și consideră că fiecare clopot are o voce personală (Ciocan, Bordei, Balint 2004, 34). Necunoscând, probabil, aceste deosebiri în modul de lucru, în anul 1833 când au comandat niște clopote pentru biserica Sf. Mihail din Brăila, meșterului clopotar rus Grigorie Fedoreștev, „cei mai de frunte orașani” erau nemulțumiți de sunetul lor și găseau „feliuri de cusururi”. Plângerea lor a ajuns până la Guvern, care transmitea „să facă cunoscut meșterilor ce au turnat clopotele bisericii de acolo, cusurile ce au, și să vie aici spre îndreptare”. Meșterul Grigorie Fedoreștev se apăra și răspundea că dacă clopotele: „ar fi cârpite, nu ar avea nicidecum sunet. <...> Cât pentru clopotul cel mai mare, că s-ar fi aflând la o ureche crăpat, aceasta nu să poate socoti dă cusur, fiindcă la clopotele nemțești nici de cum nu să află creștetul așa de mare precum este acesta pre care eu l-am făcut”. Limbile sunt în proporție. „Toate clopotele ce le-am turnat eu în părțile Rosii nu au la bunătatea calităților nici o îndoială <...>. Iar dacă nu sunt cu plăcere sunetele acelor clopote, apoi eu nu poci să le torn cu mai bune sunete, fiindcă au sunet bun, și eu voi întoarce înapoi grame și bani” (Iorga 1929, 40-41).

Uneori limba clopotului era turnată de meșteri fierari din ale părți, în special în zona minelor de fier din Țara Românească, adusă gata confecțio-

nată și doar asamblată în clopot. În aceeași *Condică de cheltuieli* a Mitropoliei din Iași pe anii 1816-1818 este notată plata pentru trei limbi de clopot turnate în Țara Românească, la Baia de Fier:

„Lei	-	<i>par(ale)</i>
549	-	pentru trei limpi (sic!) ce s-au lucrat la Baia de Hier.
101,8	-	prefăcutul limbii clopotului, cu
	-	60 par(ale) omului ce au adus-o” (Stoide 1971b, 909).

După ce toate părțile componente erau gata, clopotul era asamblat de meșterii fierari (în *Condică de cheltuieli* a Mitropoliei ieșene: „42 <lei s-au plătit> herarilor pentru legat clopotul cel mare”) (Stoide 1971b, 895-896). După finisare, clopotul mai trebuia să stea încă o lună sau două pentru că metalul sa se matureze, înainte de a fi urcat în clopotniță.

Nu întotdeauna turnarea clopotelor reușea de prima dată, uneori fiind nevoie de două – trei încercări repetate și nici atunci sunetul clopotului nu era bun. Nereușita se putea datora aliajului insuficient sau necorespunzător pus la dispoziția meșterului de către client, dar putea fi și subiectivă, în funcție de pretențiile celui ce îl comandase, așa cum a fost cazul la Brăila: ce era bun sau măcar satisfăcător pentru unul, putea fi cu totul neacceptabil pentru altul (Stoide 1971b, 895-896).

Odată terminat, clopotul era scos din atelier și livrat celui care îl comandase sau urcase în clopotniță, dacă fusese confecționat la fața locului: „Trageți clopotul afară, / Ridicați-l din ungher! <...> / Trageți cu avânt ! / Se ridică-n vânt! / Fie crainic de vești bune ! / Pace dangătu-i să sune !” (Schiller 1958, 113).

Credințe și obiceiuri legate de turnarea clopotelor

Confecționarea clopotelor era însoțită de o serie de credințe și de obiceiuri care trebuiau respectate pentru obținerea unui sunet bun. Încă de la început, vechii turnători de clopote își începeau lucrul rostind o rugăciune: „Ajută-ne, Doamne, să iasă bine clopotul nostru! Amin!” (Danalache 2014).

Leca Morariu își amintea și că la „turnarea smoaiei în formă, de obicei <...> toată lumea trebuie să iasă afară, ca nu cumva clopotul să fie deochiat.

<...> În mod excepțional, <copiii erau îngăduiți> și la această cea din urmă fază a turnării clopotului, nu însă fără de a ne fi luat mai întâi solemnă făgăduință că nu ne vom mira și nici ne-om speria”. Mai important decât asta, „așa-i credința, că la sleirea clopotului trebuie răspândită o zdravănă minciună (vestea că doamna Fogoraș a fost ucisă de tren, cu cai, cu trăsură, cu tot), care să se lățească atât de departe și să străbată atât de tare și departe străbătător trebuie să fie glasul clopotului. Și iar a doua tragere pe sfoară: că de unde noi veniam să asistăm la scoaterea din pământ a clopotului, el stătea acum mai gata lustruit în curte, spre bucuria aceluia cari cu ciocanul în tot încercau „glasul”, însemna că tot atât de plăcut surprinsă să rămână întreaga lume de răsunetul clopotului, cât de surprinși fusesem noi de înșelarea noastră” (Morariu 1926, 18-19).

Distrugeri de clopote. Din păcate, în bisericile și mănăstirile românești astăzi se mai păstrează destul de puține clopote vechi. În afară de faptul că unele s-au stricat din cauza folosinței îndelungate, la fel ca orice obiect care are o durată de viață, după veacul al XV-lea, odată cu dezvoltarea tehnicii militare și apariția tunurilor, clopotele au devenit o pradă de război foarte căutată. Până târziu, la începutul sec. XX (în Primul Război Mondial), în timpul diferitelor evenimente războinice, clopotele erau folosite atât de dușmani, cât și de cei din țară, la turnarea de tunuri. Cea mai veche știre pe care o avem în acest sens datează din 1 ianuarie 1539. Ștefan Lăcustă, pus de turci ca domn după alungarea lui Petru Rareș, ar fi ordonat luarea clopotelor de la toate mănăstirile din țară, pentru a face din ele tunuri și muniții (Olteanu, Șerban 1969, 67). Posibil ca acest domn, crescut la Constantinopol și suspectat de contemporanii din Țara Moldovei că s-a turcit, să fi confiscat și dat la topit clopotele doar de la anumite mănăstiri, în care i se opusesse rezistență armată, deoarece, așa cum am arătat mai sus, s-au mai păstrat până la noi o parte din clopotele turnate anterior domniei acestuia.

La sfârșitul sec. XVIII, în urma păcii de la Iași austriei au trebuit să cedeze raiaua Hotinului către Imperiul Otoman. Operațiunea a fost făcută la începutul anului 1793 de baronul *Dicke*, comandantul austriac al Hotinului, care a predat cetatea funcționarilor turci. În retragere, a luat și „multe obiecte de mare preț: odoare, veșminte și clopote jefuite de pe la biserici, pe care le trimi-

seră parte la *Okopi* în Galiția, parte la Cernăuți, unde le depozitară la șeful bisericii catolice (dehantul) din Bucovina *Wenzel Keckert* <...>, iar altele au fost duse la Gura Humorului” (Pocitan Bârlădeanu 1933, 33).

Se pare că, pentru a nu fi furate de năvălitori, clopotele erau îngropate sau ascunse în iazuri și fântâni. Tradiția despre pustiirea mănăstirii Râșca în anul 1574 consemnează o astfel de întâmplare: „odată au năvălit tatarii să prade mănăstirea și, cum i-au simțit călugării că pradă satele împrejur, au sărit cu toții și au coborât clopotele din clopotniță, clopotele cele vechi de la Bogdan-vodă, de la Rareș-vodă, și le-au aruncat pe toate într-un iaz adânc, ca să nu le ia tatarii să facă din ele gloanțe de pușcă. Călugării au fugit care încotro, tatarii au venit și-au prădat toată mănăstirea până au pustiit-o de tot. Când s-au întors călugării, au găsit mănăstirea ruinată și pustiită. Ei au trăit cum au putut, când îndosiți, când pe lângă ruini. Cu 40 de ani în urmă au adus Dumnezeu pe alt ctitor mare, și a înnoit mănăstirea, dară clopotele nu s-au găsit, că nici iazul nu era, fiind astupat de tot și abia i se mai cunoaște locu în fața mănăstirii, lângă poarta ogrăzii. Și de atunci au rămas toate clopotele cele vechi pierdute. Cu mulți ani în urmă se vedea acolo ieșind o lumină ca de comoară, se arată din când în când; credem că Dumnezeu face vreun semn să le găsim. Până acum n-a căutat nime să vadă de sunt sau ba” (Crețulescu 1901, 78-79). După mai bine de două secole și jumătate, la 23 iulie 1834, paharnicul Apostol Tăutul cerea învoire de la Isprăvnicia Ținutului Dorohoi ca să sape în târgul Dorohoiului, „în ograda mănăstirii Sfântului Neculai de aice la un puț în cari ar fi pusă clopotili vechi aceii bisărici”³, și să le scoată. Nu cunoaștem dacă acele clopote au fost găsite sau nu.

Uneori, la sfârșitul războiului, tunurile vechi din bronz erau prefăcute în clopote. În septembrie 1830, după terminarea războiului ruso-turc comandantul rus al artileriei din Cetatea Siliștra încunoștiința pe Veniamin, mitropolitul Moldovei, că îi trimite cu șalupa, pe Dunăre până la Galați, din ordinul generalului-maior Rupert, însărcinat la rândul său de generalul Pavel Kiseleff, președintele plenipotențiar al Divanurilor Țării Românești și Moldovei în timpul administrației militare ruse, 4 tunuri turcești de aramă spre a turna clopote pentru biserici. Trei dintre aceste tunuri

aveau o greutate de 16 funți fiecare și erau bune, iar cel de-al patrulea avea 30 funzi dar era stricat (funtul avea cca 17 kg). În scrisoarea de mulțumire a lui Veniamin și a boierilor către reprezentantul armatei ruse, se arată că din metalul tunurilor avea să se toarne un clopot mare pentru biserica Mitropoliei și că s-au „pus în lucrare <...> cele de cuviință îngrijiri pentru însemnarea primitorului la Galați a acestor tunuri, aducerea lor aice și pornirea lucrului” (Erbiceanu 1888, 285 – 286, 462). Inscricțiunile de pe clopotele păstrate la Mitropolia din Iași arată că până la urmă s-au turnat trei clopote: două mai mici chiar în Iași, la mitropolie, în anul 1831, de clopotarul Mihail Fogorași (Iorga 1923, 170) și unul mare, la Brașov, în anul 1832. Pe cele două clopote mici s-a gravat: „Din aferositele tunuri de cătră împărăteasca mărire Nicolai Pavlovici, cari l-au dobândit de la dușmani la slăvitul război la anilor (*sic!*) 1828 și 1829, care a dus atât de însămnat și princios protimisis pentru Moldav(ia) și care au întărit buna stare a acestui pământ ce s-o croit. Acest clopot s-au făcut în zilele preosfințitului mitropolit Moldaviei chirio chirio Veniamin Costachi și s-au vărsat în sfânta Mitropolii. Anu 1831” (BAR A 1580, 768-769). Pe clopotul mare s-a scris: „Mântuiește, Doamne, norodul tău și bla(go)slovește moștenirea Ta, biruință împăratului asupra varvarilor dăruiește și cu crucea Ta păzește pre norodul Tău.

Întru slava unuia, adevăratului Dumnezeu ce este în Treime slăvit, a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, în a nouasprezece sută, la 29 ani, 1829, a vechiului de la Hristos, acestuia credincios ortodoxul împărat al Rosiei Nicolae, al Moldovlahiei protector și al ei mântuitor, pe Ismail au învins, împărățind Mohamet al II-lea preste osmani și preste daco-romani. Deci, creștinește triumfând, înaltă corn în Sion, pe creștini desubgiugând și drituri strămoșești pierdute de ani trecuți de 300, Moldovlahiei hărăzind; ocârmuind ca prezident Pavel de Chiselev, al țerilor plenipotent, și-n loc de tunetul său triumfal la-l păcii și al dragostei, și în urmare la-l vieței sfințit creștinesc altar. Acest clopot s-au vărsat cu toată cheltuiala sfântei Mitropolii, afară numai de materie tunurilor, la care easte hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghie. Anul 1832 <...> din Brașov” (BAR A 1580, 769).

Alte materiale din tunurile turcești cucerite ruși în timpul războiului din 1826-1829, încheiat prin

³Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Iași, Fond: Isprăvnicia Ținutului Dorohoi, doc. nr. 3720.

pacea de la Adrianopol, au fost date și pentru turnarea unui clopot la biserica Sf. Arhangheli din Brăila, lucrarea făcându-se de către clopotarul Grigore Feredeiev din Sankt Petersburg (Stoide 1971a, 720).

Câteodată, clopotele erau distruse de incendiile care au mistuit bisericile și mănăstirile românești, ele topindu-se din cauza focului. Pe două clopote de la M-rea Golia din Iași este o inscripție identică în limba greacă din care aflăm că s-au topit într-un incendiu din anul 1821: 'Ἡπαρούσα καμπάνα πυρπολιθῆσα κατὰ τὴν 1821 ἔτους εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἀνωμαλίας νῦν δὲ δευτέρου χωλευθεῖσα διεξῶν τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου ἀγίου Εἰρηνοπούλεως καὶ Βατοπεδίου κ(υρ)ίου κ(υρ)ίου Γρίγορίου τοῦ καὶ καθηγουμένου τῆς ἱεράς μονῆς ταύτης Γκολίας διεπιστάσις τοῦ πανοσιωτάτου ἀρχιμανδρίτου καὶ πληρεξουσίου ἐξαρχου Βατοπεδίνου ἐν τῷ 1829. Trad.: „Acest clopot a ars în incendiul din anul 1821, în timpul de restriște, iar acum a doua oară s-a turnat prin cheltuiala preosfințitului mitropolit, a sfântului Ieronopoleos și Vatoped, chir chir Grigorie, care este și egumenul acestei sfinte mănăstiri Golia, și cu privigherea preacuviosului arhimandrit și plenipotent exarhul Vatopedului, în 1829” (BAR A 1580, 102 (text gr. și trad.)). În fine, în prima zi a Crăciunului anului 1862, Vasile Clucerescul din satul Topolița, județul Neamț, nota pe un *Ceaslov* (M-rea Neamț, 1850) că cu o zi înainte, „la anul 1862, luna decembrie 24, pe la un ceas de noapte, au ars mănăstirea Neamțului, chiliile cu 2 caturi împrejur, acoperemântul, a doua biserică ce era înlăuntrul, clopotele toate s-au topit și au ars fără să aleagă nimic dintr-însele aceste clopote” (Ghibănescu 1933b, 141).

Meșterii clopotari

Datele despre turnătorii de clopote în Moldova sunt puține, din cauză că meșteșugul clopotăriei a fost preponderent ambulant, fiind practicat de călugări autohtoni sau de meșteri străini aduși anume pentru asta, „ceea ce înseamnă că procedeu a fost cu totul sporadic” (Stoide 1971a, 717-719, 721; Stoide 1971b, 894-895). Din acest motiv, de multe ori, domnii turnau clopotele mari pentru ctitoriile lor în afara hotarelor Țării Moldovei. Nu avem informații documentare asupra meșterilor și locului unde se turnau clopotele de la bisericile și mănăstirile lui Ștefan cel Mare, dar probabil că o parte din ele s-au lucrat și în țară. Săpăturile ar-

heologice mai vechi efectuate pe locul cetății de la Suceava au descoperit „bucăți de fier și de bronz topite” ce ar fi putut proveni „de la vreun clopot mai mic”, iar în alt loc „două bucăți de mărimea unui ou de metal topit pentru clopote” (Romstorfer 1915, 26 și 86).

Începând de la mijlocul sec. XVI, documentele de arhivă menționează indirect turnarea clopotelor și pe plan local (în 26 august 1558, domnul Alexandru Lăpușneanu le scria din Huși celor de la Liov, din Polonia, să îi cumpere și să-i trimită 100 de cântare de aramă pentru clopote (Stoide 1971a, 722). În 15 iulie 1598, domnul Ieremia Movilă, într-o scrisoare adresată din Suceava, orașului Bistrița, cerea să i se trimită vreo 200 de măji de aramă deoarece vrea să toarne clopote și dorea să i se comunice prețul pentru a o achita la primire. Câteva săptămâni mai târziu, la 11 august același an, voievodul îi mulțumea judeului orașului Bistrița, care se arăta gata să îi trimită arama și îi spunea că a trimis un om ca să vadă prețul metalului și preciza că dacă s-ar găsi mai mult de 200 de măji, cât ceruse în prima scrisoare, era gata să o cumpere, iar diferența voia să o folosească „jumătate la clopote, jumătate pentru tunuri” (Hurmuzaki, Iorga 1903, 376, doc. nr. 573 și 378, doc. nr. 579; Olteanu, Șerban 1969, 67-68), fără a specifica însă dacă meșterii erau localnici sau nu.

În Țara Moldovei, prima mențiune a unui meșter clopotar localnic este tocmai din a doua jumătate a sec. XVIII. Până la această dată, inscripțiile de pe clopote conțin doar numele ctitorului care le-a comandat, fără a menționa locul unde s-a făcut turnarea și nici numele meșterului. Asta sugerează că acele clopote au fost turnate la fața locului, de meșteri români, monahi sau laici, a căror conduită era determinată de concepția ortodoxă a smereniei și umilinței, astfel încât nu considerau potrivit să își treacă numele pe produsul muncii lor și că, de asemenea, în unele cazuri comanda venea din partea unei comunități, nu a unui ctitor individual. În 1757 este atestat un „meșter Gheorghe” care a vărsat clopotul cel mare de la mănăstirea Bisericanii, „în zilele arhimandritului Misail”, depistat în documente de arhivă, nu într-o inscripție de pe clopotul respectiv. Informații târzii, de după moartea sa (act din 3 august 1781 la Arhivele Statului București, Colecția Documente moldovenești, pachet VII, doc. 5), îl arată trăitor la Târgu-Ocna, fiind numit „Gheorghe clopotarul de la Ocna”. Probabil că acolo își va fi avut așezarea

și atelierul, dar, la fel ca toți meșterii clopotari ai vremii, s-a deplasat și în alte locuri după lucru. În acest scop, el a mers de multe ori și la Iași, unde a zălogit în anul 1777, de la Ioniță Chișcă, pentru suma de 25 de lei, un loc cu casă pe el, în mahalaua Muntenimea de Mijloc (Stoide 1971b, 896).

Prima inscripție de pe un clopot din Țara Moldovei, cunoscută în acest stadiu al cercetării, ce conține numele meșterului clopotar este din tocmai anul 1767 și se află pe un clopot de la biserica Sfinții Teodori din Iași: „Când strig cătră Tine, Doamne, ia aminte glasul rugii mele. Vasile Rusăt hatman l-am afierosit la biserica Sfântului Marelui Mucenic Teodor, și s-au lucrat de Misail ierodiacon în Putna. V(ă)leat 1767” (Ghibănescu 1926, 268). Acest clopotar provenit din mediul monahal a mai re-turnat în anul 1770, la comanda episcopului de Roman Ioanichie un clopot vechi al mănăstirii Agapia (din Deal sau Veche), județul Neamț: „S-au lucrat de smeritul Mihail ierodiiac din Putna, veleat 7278, adică 1770. <Mai jos>: Acest clopot iaste a sfintei mănăstiri Agapiia, care, stricându-se, l-am prefăcut noi, cu a noastră cheltuială. Smeritul Ioanichie episcop Romanului” (Ghibănescu 1926, 268).

În ordinea cronologică a clopotarilor cunoscuți din Țara Moldovei urmează Pavel de la episcopia Hușilor, care datorită abilității sale de a turna metale, a lucrat și ca tipograf la Mitropolia din Iași, unde a participat la imprimarea a două *Ceasloave*, unul în 1797 și altul în 1801, a unei *Prăvilioare* și a unei *Psaltiri* în 1802 (Chiaburu 2010, 610).

Cunoaștem patru inscripții pe clopotele turnate de meșterul Pavel. Potrivit inscripției de pe clopotul cel mare al Episcopiei Hușilor, „acest clopot s-au vărsat și s-au făcut cu cheltuiala preosfinției sale părintelui episcop sfintei episcopii Hușul chirio chir Iacov, în zilele preainălțatului domn Ioan Alexandru Constandin Mavrocordat voievod, let 1782, când și preosfinția sa au stătut întâi episcop al aceștii sfinte episcopii, întru cinstea Sfinților Apostoli, a cărora este hramul Petru și Pavel. Pavel clopotariu” (Melchisedec 1869, 348). Știind că antecesorul lui Iacov II Stamati, episcopul Inochentie a murit la 1 octombrie 1782, că Iacov al II-lea a fost ales episcop de Huși la 9 decembrie și că s-a instalat efectiv la episcopie abia în 18 decembrie (Păcurariu 2002, 447), ar însemna că Pavel a turnat clopotul în ultimele zile ale anului 1782, ceea ce este destul de neobișnuit, având în vedere

practica de lucru a clopotarilor numai în perioada caldă a anului. În orice caz, acest clopot a fost atât de bine turnat și suna atât de muzical, încât hușenii l-au numit „Pavel”, după numele clopotarului (Ciurea 1946, 68).

În anul următor, Pavel a turnat un clopot la Iași pentru biserica Sf. Atanasie și Chiril: „acest clopot s-au făcut la biserica Sfinților Aftanasie și Chiril, în zilele preînălțatului și luminatului domn, mărie sa Alecsandru voievod Mavrocordat și în zilele preosfinției sale părintelui mitropolitului țării chir Gavriil. Care clopot s-au făcut din mila creștinilor, anume Ioan, Ioana, Mihai, Ana, A(n)dreii, Tofana, Maranda, Ion, Marie, Neculai, Marie, Gheorghii, Marie, Aftanasie, Stefan, Ana. Și s-au făcut prin osteniala preoților de la sf(â)nta biserică, anume: Vasilie proin protopop, Anastasie, Petre, Parfene, Ilinca. Let de la H(risto) s 1783. Pavel clopota(r)” (BAR A 1580, 497). În acest caz, meșterul a lucrat la comanda orășenilor din parohia Sf. Atanasie și Chiril, sub coordonarea preoților.

În următorul an, Pavel a turnat în atelierul său de la Huși un clopot pentru mănăstirea Râșca din județul Suceava: „† Acest clopot s-au făcut la Huși, în zilele lui <Alexandru>1 Constantin Mavrocordat vodă, care clopot l-au făcut monahii Calinic și Dumitru cu toată cheltuiala sa și l-au dat pentru a lor folos sufletesc la care este închinat sfintei mănăstiri Râșca, la care este hram Sfântul Ierarh Nicolae. Leat 1784. Pavăl clopotariu” (Crețulescu 1901).

A patra inscripție este din 1801 și s-a făcut pe clopotul mare de la Biserica Banu, tot din Iași: „D(oa)mne, auzi glasul meu când strig către Tine! Acest clopot s-au făcut cu osirdia și cu toată cheltuiala preosfinției sale părintelui chiriu chir Iacov Stamatie mitropolit Moldaviei, la biserica preosfinției sale ce se prăznuiaște hramu Dumini-ca Tuturor Sfinților, aice în orașul Ieși. Și s-au lucrat de Pavel clopotar, la anu de la H(risto)s 1801” (BAR A 1580, 420).

Pavel clopotarul locuia în incinta instituției ecle-siastice pentru care lucra. Potrivit planului Epi-scopiei Hușului întocmit de duchiul Iorest Danu în cei dintâi ani ai episcopatului lui Iacov II Stamati, acolo exista o „clopotărie <cu> o chilie în livadă în care ședea clopotariul” (Melchisedec 1869, 334), probabil Pavel al nostru. Situația putea fi similară și în cazul în care acesta s-a aflat în Iași.

Cercetarea inscripțiilor de pe clopote ne-a permis depistarea și a altor meșteri clopotari care au lucrat în Țara Moldovei până la mijlocul sec. XIX. Un Ioniță clopotar a turnat în 1824 clopotul mic al bisericii din s. Gura Slănicului, județul Bacău („P(ă)ri(n)te arhimandrit Iacov. Ioniță clopot(ar). Hramu Sf. Troiță din Mogura (*sic* !). 1824)” (BAR A 1610, 352).

În 1832, la Iași a lucrat un meșter provenit dintr-o faimoasă familie de clopotari: Mihail Făgăraș (sau Fogoroș) din satul Pătrăuți, județul Suceava. Acesta a turnat împreună cu fiul său trei clopote: clopotul mare al bisericii Talpalari („S-au făcut cu cheltuiala lui Dimitrie Cantacuzino și Pulheria soția sa. S-au vărsat de Mihail Făgăraș cu fiul său Gheorghe, la anul 1832. Și tot niamul” (Ghibănescu 1934a, 48); clopotul bisericii Sfântul Haralambie („Gheorghe Leondarie, Manu, Catrina, Ana fiica no(a)stră. Hramul Sfântului Harala(m) bi. S-au vărsat de Mihai Fagaraș cu fiio-său Gheorghie, la anu 1832” (BAR A 1580, 861) și clopotul cel mare de la biserica Trei Ierarhi (+ Благоч(ь)стив(и) и Х(рист):л(ь)бви(и)и г(о)сп(о)д(и)нъ Іѳ Василіе боев(о)да Б(о)жї м(и)л(о)стї г(о)сп(о)дарь Земли Мѣл(ь)д(ь)вск(и)и, съств(о)ри съи к:мвалъ въ ново създадана монастири идеже естъ храмъ Трьхъстителе Василиа Великаго, Григ(о)риа Б(о)г(о)словіа и Пѣана Злато:стаго въ стол тръгъ Искон. В(ь) л(ѣ)то зр(ѣ)м(и). Trad.: „Binecinstitorul și de Hristos iubitorul domn Io Vasilie voievod, cu mila lui Dumnezeu domn Țării Moldovei, făcut-a acest clopot în a sa nou zidită mănăstire, unde iaste hramul Trei-Sfetiteli, Vasilie cel Mare, Grigorie Bogoslovul și Ioan Zlatoust, în stolița târgului Iașii, la anul 7148 <1639 septembrie 1 – 1640 august 31>). Maistri Mihail Făgăraș cu fiu-său Gheorghie din Bocovina. S-au vărsat la anu 1832 mai 13. <Marca țării – cap de bou> (Ghibănescu 1935, 86-87).

În anul 1836, clopotul mare al bisericii 40 de Sfinți din Iași a fost făcut de un meșter brașovean, Carol Sărvenac („Acest clopot s-au făcut spre pomenirea sufletului răposatului medelniceriu Constantin Sucevanu, cu ajutor și de la alte ipochiimene, și s-au dat la bisărica Sfincilor (*sic*!) Patruzăci de Mucenici, în vremea episcopiei aceștii biserici dumnsau (*sic*!) căminariului Dimitrachi Florea. În anul 1836. Carol Sărvenac clopotar. B. V.” (BAR A 1580, 708). După doi ani, în 1838, clopotul cel mic de la mănăstirea Dancu din Iași, azi dispărută, a fost re-turnat de meșterul Toma („+

Cu cheltuiala dumisali jupânului Chirica Stamati s-au prefăcut clopotul acesta spre rămânire a dumnisali pomenire. S-au lucrat de Toma clopotariul. 1838” (Ghibănescu 1934c, 104). În fine, în iunie 1840, clopotul cel mare de la biserica Sf. Ilie din orașul Bârlad, județul Vaslui, a fost turnat de Ion Lazăr clopotar („Anul 1840 iunie. Toma, Elinca, Anica, Stănuca, Manolachi, Maria, Crisante, Vasili, Parascheva, Dumitrachi, Chiriachia, Safta, Mihalachi, Cristina, Colea, Maria, Moisă, Maria, Teodosia, Teodorița, Petre, Gheorghie, Andreiu, Vasile, Petre, Costachi, Vasile, Radu. Ion Lazăr clopotar” (Antonovici 1911, 315).

La fel ca în toate meșteșugurile medievale, și în cazul clopotarilor laici, meseria se transmitea din tată în fiu. Apoi, pentru a-și putea asigura existența, clopotarii turnau în bronz și alte obiecte de uz casnic, mai puțin pretențioase (sfeșnice, piulițe, policandre etc.). Tot ei erau folosiți și ca turnători de tunuri, de sulinare, adică țevi pentru captarea apei și, din a doua jumătate a sec. XVIII înainte, de pompe de incendiu (tulumbi) (Stoide 1971a, 712 și Stoide 1971b, 894-896).

Privitor la condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească turnătorii de clopote pentru cei care făceau comanda, le cunoaștem pe cele puse negustorului sibian Hagi Constantin Pop de stolniceasa Dumitrana Știrboaica din Țara Românească în 1770, când i-a trimis un clopot pentru a fi reparat sau turnat din nou: „trimisăi clopotul ce-l vei vedea dumneata cum iaste stricat; ci te poftesc pune sălință, doar de s-ar găsi meșteri buni, să se dreagă, să nu se prefacă! Iar văzând dumneata că nu se poate tămădui de această stricăciune, îl vei da de îl va vărsa. Și să oprești dumneata și ceva *madem*, fiindcă acest clopot iaste cumpărat de răposatul tatăl meu de la Lipsca. <...> Slovele ce sunt la margină, tot acele slove să se facă și acum. Ci fiindcă au fost *mademul* foarte bun, te rog <...> *mademul* să nu se schimbe, că glasul acestui clopot nu s-au aflat din Olt încoace, ci de vei socoti dumneata să mai pui măcar 10-20 funzi ca să iasă clopot bun” (Furnică 1908, 92-93).

Informații valoroase oferă contractul de turnare a unui clopot ce se stricase, încheiat de meșterul brașovean Johann Pauli (care s-a aflat în Moldova de mai multe ori între anii 1794 și 1805) și care, desigur, era similar cu al altor clopotari ai vremii. Astfel, greutatea clopotului reparat trebuia să fie cu o majă mai mare decât a fost înainte;

să se calculeze precis scăderea produsă în timpul reducerii aliajului, adică câte un pfund la fiecare 10 pfunzi; pentru fiecare pfund de material cu care se completează cantitatea, se vor plăti câte 2 florini; costul pentru turnatul materialului, adică al întregului clopot, va fi 6 șustaci de un pfund. Johann Pauli se obliga să toarne clopotul în ziua de întâi mai și să-l facă cu sunet bun și curat, nu surd. În caz contrar, nu i se va plăti nimic; dacă lucrarea va fi bună, comanditarul se obliga să achite prețul când va lua clopotul. S-a plătit un avans de 20 florini ungurești din cost și 5 florini pentru transportul clopotului la meșter. Mențiunea plății pentru transportul clopotului la meșter arată că turnarea s-a făcut în atelierul acestuia, nu la fața locului. Observăm și că prețul lucrării era fixat în funcție de greutatea clopotului, deci de cantitatea de metale ce trebuia prelucrată (în partea de nord a Moldovei la începutul sec. XIX „numărându-se câte 5 coroane de kg”) (Stoide 1971b, 901-903; Morariu 1926, 19-20).

Meșterii clopotari și ajutoarele lor erau plătiți în bani și în natură. Mitropolitul Veniamin Costachele-a dat între 1816 și 1818, meșterului „Andrei clopotarul”, „lui Ilie”, ajutorul său și celorlalți meseriași care au contribuit la facerea a trei clopote, bani și postav:

„Lei	-	<i>par(ale)</i>
96	-	pe 6 coți postav, câte 16 lei cotul, lui Andrei clopotarul
71	-	pe 6 coți pol tij, câte 11 lei, lui Ilie
100	-	cheltuiala dum(nea)lui clopotari.
3	10	cantaragiului pentru cântăritul materiei.
4	-	cantaragiului pentru cântăritul clopotului celui mare
5	-	bacșiș tij lui
100	-	bacșiș hierarilor, după răvaș(ul) sf(inției) sale” (Stoide 1971b, 908-910).

Meșterul garanta prin contract calitatea și buna funcționare în timp a clopotului, în caz contrar fiind obligat să facă reparațiile cu cheltuiala lui. De pildă, clopotarul din Lwow, Theodor Polianschi chemat de mitropolitul Iacov Putneanul să toarne din nou marele clopot *Buga* de la mănăstirea Putna, dădea un zapis de garanție la 20 iunie 1761, prin care se angaja să refacă clopotul cu cheltuiala lui dacă s-ar strica „până în patru ani”. Nu a fost cazul, marele clopot stricându-se abia în

1793, dar „carele 25 de ani au zăcut stricat. După aceea, prin silința igumenului Filaret Bendevschi și cu ajutorul boierilor Ilie Ilschi, Dimitrachi Costân și Vasilii Vasilico iarăș de iznou s-au prefăcut, în anii 1818. După ce l-au prefăcut, trăgându-l la cântariu s-au aflat de 1230 ocă” (Dan 1905, 243), își amintea în 20 martie 1843 Sevastian Gheorghiescul ecclesiarhul mănăstirii Putna. Asta însemna că un clopotar nu era un meșter obișnuit, el având experiență aparte și oarece stare materială.

Concluzii

Instrumente rituale în uzul Bisericii creștine, clopotele sunt izvoare documentare datorită inscripțiilor, decorațiilor și stemelor pe care le posedă. În funcție de limba în care au fost redactate inscripțiile lor, clopotele vechi au avut denumiri diferite.

Ele erau dăruiau bisericilor de persoane particulare în virtutea dreptului de citorie sau de comunități, cele mai vechi clopote păstrate în Țara Moldovei fiind din vremea domnului Ștefan cel Mare.

Aliajul din care se confecționau clopotele conținea cupru, aramă și cantități infime de argint sau alte elemente. Meșteșugul era ambulant, cuptoarele se improvizau la fața locului, iar turnarea clopotelor mari se făcea numai în sezonul cald. Operațiunea se numea *vărsare* sau *sleire*, faza cea mai lungă era confecționarea cuptorului și a matriței, iar manevra cea mai periculoasă era turnarea aliajului topit în forma clopotului. Urma apoi răcirea controlată a aliajului în matriță, scoaterea clopotului și finisarea lui. Turnarea clopotelor era însoțită de o serie de credințe și de obiceiuri care se respectau pentru reușita operațiunii și obținerea unui sunet frumos.

Datele despre turnătorii de clopote din Țara Moldovei sunt relativ sărace, puțini meșteri localnici fiind depistați în documente de arhivă și inscripții de pe clopote abia la mijlocul sec. XVIII. Unele clopote s-au turnat în Transilvania, la Sighișoara și la Brașov. Clerici sau mireni, clopotarii erau niște meșteri cu multe cunoștințe tehnice, care își transmiteau secretele din tată în fiu. Din păcate, puține mai sunt astăzi bisericile și mănăstirile ce posedă clopotele originale, acestea fiind distruse de-a lungul timpului atât de utilizare, cât și de incendii și, mai ales, de rechizițiile din timpul războaielor, când erau prefăcute în tunuri.

Bibliografie

- Antonovici 1911:** I. Antonovici, Documente bârlădene, vol. I (Bârlad: Tipografia Neculai P. Peiu 1911).
- Athanasiu 1890:** Th. Athanasiu, Memoriu de starea bisericilor și a parohiilor ortodoxe din jud. Bacău. Biserica Ortodoxă Română 2, 1890, 5-6.
- Balș 1933:** G. Balș, Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea (București 1933).
- BAR A 1580:** BAR, Arhivă 1580 (Inscripțiile bisericilor din orașul Iași, culese de C. Bobulescu, București, 1943).
- BAR A 1610:** BAR, A 1610 (ms. C. Bobulescu, Valea Troțușului, vol. I, II).
- Brânzeiu 1938:** C. Brânzeiu, Clopotele de la Huși (s. l., /1938?/).
- Bucur 2014:** Al. Bucur, Clopotul. Obiect de cult, artă și avertizare. In: (Ed. S. Avram) Istorie și tradiție în spațiul românesc (Sibiu: Editura Techno Media 2014), 171-201.
- Burada 1885:** T.T. Burada, Biserica Bunavestire din Târgul Oanei a lui Răducanu Racoviță. Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie III/V, 1885, 170-173.
- Candrea 1931:** I.-A. Candrea, Dicționarul enciclopedic ilustrat (București 1931).
- Caproșu 2007:** I. Caproșu, Documente privitoare la istoria orașului Iași, vol. X: Acte interne (1796-1800) (Iași: Editura „Dosoftei” 2007).
- Carcea, Ciocan, Hopulele 2006:** I. Carcea, M. Ciocan, I. Hopulele, Criterii de testare a materialelor pentru construcția clopotelor. In: Turnător, de la rigoarea tehnicii la artă (Galați: Editura Academica 2006), 56-59.
- Chiaburu 2010:** E. Chiaburu, Carte și tipar în Țara Moldovei (Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” 2010).
- Chiaburu 2014:** E. Chiaburu, Clopotele și clopotarii din zona Bacăului – până la 1859. Carpica XLIII, 2014, 21-50.
- Ciocan 2011:** M.-E. Ciocan, Clopotul – obiect de cult și de analiză științifică: Studii de analiză și optimizare a materialelor pentru construcția clopotelor. Teză de doctorat (Iași 2011).
- Ciocan, Bordei, Balint 2004:** A. Ciocan, M. Bordei, S. Balint, Clopote, istorie și tipologie (Galați: Editura Academica 2004).
- Ciocan, Hopulele 2006:** M. Ciocan, I. Hopulele, Clopotul, obiect de cult și subiect de cercetare științifică. In: Turnător, de la rigoarea tehnicii la artă (Galați: Editura Academica 2006), 22-26.
- Ciurea 1946:** Al. Ciurea, Figuri de ierarhi moldoveni: Iacob Stamati (Iași: Tipografia A. Țerek 1946).
- Corneanu 2000:** N. Corneanu, Ecourile literare ale clopotelor. Jurnalul literar XI/13-14, iulie, 2000, 1, 15.
- Costăchescu 1933:** M. Costăchescu, Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare (Iași: Institutul de arte grafice Brawo 1933).
- Crăciun 1929:** I. Crăciun, Inscripțiile de la mănăstirea Neamțului. In: Anuarul Institutului de Istorie Națională, IV, 1926-1927 (București 1929), 29-33.
- Crețulescu 1901:** N. Crețulescu, Istoria sfintei mănăstiri Râșca din județul Suceava (Fălticeni: Tipografia A. Goldner 1901).
- Cronț 1960:** Gh. Cronț, Dreptul de ctitorie bizantin și folosirea lui în Țara Românească și Moldova. In: Studii și Materiale de Istorie Medie, anul IV (București 1960), 33-60.
- Dan 1905:** D. Dan, Mănăstirea și comuna Putna (București 1905).
- Dan 1923:** D. Dan, Mănăstirea Sucevița (București: Tipografia Bucovina 1923).
- Danalache 2014:** T. Danalache, Clopotele în cultul creștin, <http://www.crestinortodox.ro/religie/clopotele-cultul-crestin-96090.html>, accesat la 19.06.2014.
- Documente 1953:** Documente privind istoria României: veacul XVII, A. Moldova, vol. II (1606-1610) (București: Editura Academiei 1953).
- Elian 1968:** Al. Elian (red. resp.), Inscripțiile medievale ale României, vol. I: Inscripțiile orașului București (București: Editura Academiei 1968).
- Erbiceanu 1888:** C. Erbiceanu, Istoria mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a Catedralei Mitropolitane din Iași (București 1888).
- Florea, Chiriac, Croitoru 2004:** Gh. Florea, A. Chiriac, Gh. Croitoru, Bronzuri folosite la turnarea clopotelor. In: Turnător, de la rigoarea tehnicii la artă (Galați: Editura Academica 2004), 106-110.
- Furnică 1908:** D.Z. Furnică, Istoria comerțului la români (București 1908).
- Glasul 2008:** Glasul Domnului: semnificația clopotului în viața Bisericii (București: Editura Cuvântul Vieții 2008).
- Georgescu 1980:** Val. Al. Georgescu, Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea (București 1980).

- Ghibănescu 1916:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: Teodor Codrescu, anul I, nr. 2 (Iași 1916), 22-24.
- Ghibănescu 1926:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: Ioan Neculce, V (Iași 1926), 263-270.
- Ghibănescu 1928:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: Ioan Neculce, VII (Iași 1928), 192-201.
- Ghibănescu 1933a:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: Teodor Codrescu, anul III, nr. 5 (Iași 1933), 72-80.
- Ghibănescu 1933b:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: Teodor Codrescu, anul III, nr. 9 (Iași 1933), 85-89.
- Ghibănescu 1934a:** Gh. Ghibănescu, Biserica Talpalari cu hramul Nașterea Domnului (Iași: Tipografia Presa Bună 1934).
- Ghibănescu 1934b:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: Teodor Codrescu, anul IV, nr. 2 (Iași 1934), 8-25.
- Ghibănescu 1934c:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: Teodor Codrescu, anul IV, nr. 7 (Iași 1934), 100-104.
- Ghibănescu 1934d:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: Teodor Codrescu, anul IV, nr. 11 (Iași 1934), 164-169.
- Ghibănescu 1935:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: Teodor Codrescu, anul V, nr. 6 (Iași 1935), 86-87.
- Ghibănescu 1936:** Gh. Ghibănescu, Inscriptii. In: „Teodor Codrescu, anul VI, nr. 5 (Iași 1936), 124-125.
- Hodoroabă 1942:** N.V. Hodoroabă, Imnul clopotului (Iași 1942).
- Holom 2006:** E.C. Holom, Sunet și sensibilități colective: funcția socială a clopotelor în comunitățile din Transilvania (sec. XIX-XX) (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană 2006).
- Hurmuzaki, Iorga 1903:** E. Hurmuzaki, N. Iorga, Documente privitoare la istoria românilor, vol. XII: 1594-1602 Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul (București: Editura „Socec” 1903).
- Ichim 1984:** D. Ichim, Monumente de arhitectură populară din județul Bacău. Bisericile de lemn (Episcopia Romanului și Hușilor 1984).
- Iorga 1906a:** N. Iorga, Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc (București 1906).
- Iorga 1906b:** N. Iorga, Studii și documente, vol. XV, partea I: Inscriptii din bisericile României (București: Editura „Socec” 1906).
- Iorga 1911:** N. Iorga, Contribuții la istoria bisericii noastre. I: Despre mănăstirea Neamțului, extras din AAR, tom XXXIV, Mem. Secț. Ist., 1911.
- Iorga 1912:** N. Iorga, Mănăstirea Neamțului (Vălenii de Munte 1912).
- Iorga 1923:** N. Iorga, Inscriptii. Revista Istorică IX, 1923, 169-171.
- Iorga 1927:** N. Iorga, Istoria industriilor la români (București 1927).
- Iorga 1929:** N. Iorga, Cei dintâi ani în noua „Brăilă românească” (1832-1866) (București 1929).
- Lahovari 1899:** G.I. Lahovari, Marele dicționar geografic al României, vol. II (București: Editura „Socec” 1899).
- Melchisedec 1869:** Melchisedec (Episcopul), Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire (București 1869).
- Melchisedec 1874:** Melchisedec (Episcopul), Episcopia Romanului (București 1874).
- Melchisedec 1885:** Melchisedec (Episcopul), Notițe istorice și arheologice adunate de la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova (București 1885).
- Morariu 1926:** L. Morariu, O rară meserie care s-a stins: Clopotăria din Pătrăuți pe Suceava. In: Ce-a fost odată. Din trecutul Bucovinei, ediția a 2-a (București 1926), 6-20.
- Olteanu, Șerban 1969:** Șt. Olteanu, C. Șerban, Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu (București 1969).
- Păcurariu 2002:** M. Păcurariu, Dicționarul teologilor români, ed. a II-a (București 2002).
- Pocitan Bârlădeanu 1933:** V. Pocitan Bârlădeanu, Vechea Episcopie a Hotinului (București: Tipografia Cărților Bisericești 1933).
- Repertoriul 1958:** Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare. In: Studii și materiale de istoria artei (București: Editura Academiei 1958), 1-512.
- Romstorfer 1915:** K.A. Romstorfer, Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări între 1895-1904 (București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl” 1915).
- Schiller 1958:** Fr. Schiller, Poezii (în românește de I. Cassian-Mătășaru) (București 1958).
- Scriban 1939:** A. Scriban, Dicționarul limbii românești (Iași 1939).
- Stoide 1971a:** C.A. Stoide, Despre clopote și clopotari în Țările Române (sec. XIV-XIX). Glasul Bisericii XXX/7-8, 1971, 706-728.
- Stoide 1971b:** C.A. Stoide, Clopote aduse în Țara Românească și Moldova din a doua jumătate a secolului al XVII-lea până la începutul secolului al XIX-lea. Glasul Bisericii XXX/9-10, 1971, 888-912.
- Stoide, Caproșu 1992:** C.A. Stoide, I. Caproșu, Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova: de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850 (Chișinău 1992).
- Tăbăcaru 1932:** Gr. Tăbăcaru, Bisericile Bacăului (Bacău: Tipografia Gutenberg 1932).

Tocilescu 1887: Gr. Tocilescu, Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară. In: Analele Academiei Române, seria II, tom. VIII, secț. II (București 1887).

Vasiliu 1972: I.I. Vasiliu, Inscripții de pe clopotele unor biserici din județul Iași. Mitropolia Moldovei și Sucevei XLVIII/9-12, 1972, 812-822.

Vlăduț, Florea 2004: A. Vlăduț, Gh. Florea, Turnarea clopotelor de mari dimensiuni. In: Turnătoria, de la rigoarea tehnicii la artă (Galați: Editura Academica 2004), 100-105.

Vorobchievici 1925: I. Vorobchievici, Istoria sfintei mănăstiri Dragomirna (Cernăuți: Tipografia Modernă 1925).

About bells and bellmakers in Moldavia (before 1859)

Abstract

Bells used in Christian churches are documentary sources due to the inscriptions, decorations and coats of arms available on them. Depending on the language in which the inscriptions were made, old bells had different names. The bells used to be donated to the churches by private persons, by the right of the founder, or by communities; the oldest bells of the medieval Moldavian state date back to the reign of Stephen the Great.

The alloy used for bell casting contained copper, brass and a minor amount of silver or other elements.

Bellfounders were itinerant, traveling from church to church to cast bells, the furnaces were built on sites, and the casting of large bells was carried out only during the warmer months.

The most lasting operation was building the furnace and constructing the mold, and the most dangerous process was pouring the melt metal in a mold. This was followed by controlled cooling the bell, removing the mold material after the metal has solidified, and finishing the bell. Casting bells was always associated with a number of beliefs and practices meant to contribute to the success of the operation and the obtaining of a beautiful sound of the bell. Data about the practitioners of this craft are rather scanty; their few names can be found in archival documents and inscriptions on the bells only to the middle of the 18th century. Some bells were cast in Transylvania, in Sighișoara and Brașov. Whether members of the clergy or the laity, the bellfounders had great technical knowledge and skills handed down from father to son. Unfortunately, only a few churches and monasteries preserved the original bells; many were lost in course of time, sometimes in fires, and in most cases because of requisitions for military needs, when they were melted down to make cannons.

О колоколах и колокольниках в Молдавском княжестве (до 1859 г.)

Резюме

Церковные колокола являются документальными источниками благодаря имеющимся на них надписям, украшениям и гербам. В зависимости от языка, на котором сделаны надписи, старые колокола носили разные названия.

Их дарили церквям частные лица, на правах основателей, или общины. Самые древние колокола средневекового молдавского государства относятся к временам правления господаря Стефана Великого.

Сплав, который использовали для литья колоколов, содержал медь, латунь и незначительное количество серебра или других элементов.

Литейное дело было «передвижным», плавильные печи сооружались на местах, а литье больших колоколов осуществлялось только в теплое время года. Самым длительным этапом было сооружение печи и изготовление литейной формы, а наиболее опасным процессом была заливка в форму жидкого сплава. Затем следовало контролируемое охлаждение сплава в форме, извлечение колокола и его окончательная доработка. С отливкой колоколов был связан ряд верований и обычаев, которые соблюдались для успеха дела и красивого звучания колокола.

Данные о мастерах, занимавшихся литьем колоколов, довольно скудны, их можно обнаружить в архивных документах и надписях на колоколах лишь к середине XVIII века. Некоторые колокола были отлиты в Трансильвании, в Сигишоаре и Брашове. Колокольники, будь то члены духовенства или миряне, обладали большими техническими познаниями и передавали секреты мастерства от отца к сыну. К сожалению, в многих церквях и монастырях сохранились старые колокола – они со временем были утрачены, иногда при пожарах, а особенно из-за реквизиций на военные нужды, когда их переплавляли на пушки.

09.03.2015

Dr. Elena Chiaburu, Biblioteca Facultății de Economie și Administrarea Afacerilor, Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, Bdul Carol I, nr. 22, RO- 700506 Iași, România, e-mail: elena.chiaburu@gmail.com